

KLÁŠTERNÍ KOSTEL CYRIAKŮ V BENÁTKÁCH NAD JIZEROU

EVA VYLETOVÁ – ALENA NACHTMANNOVÁ

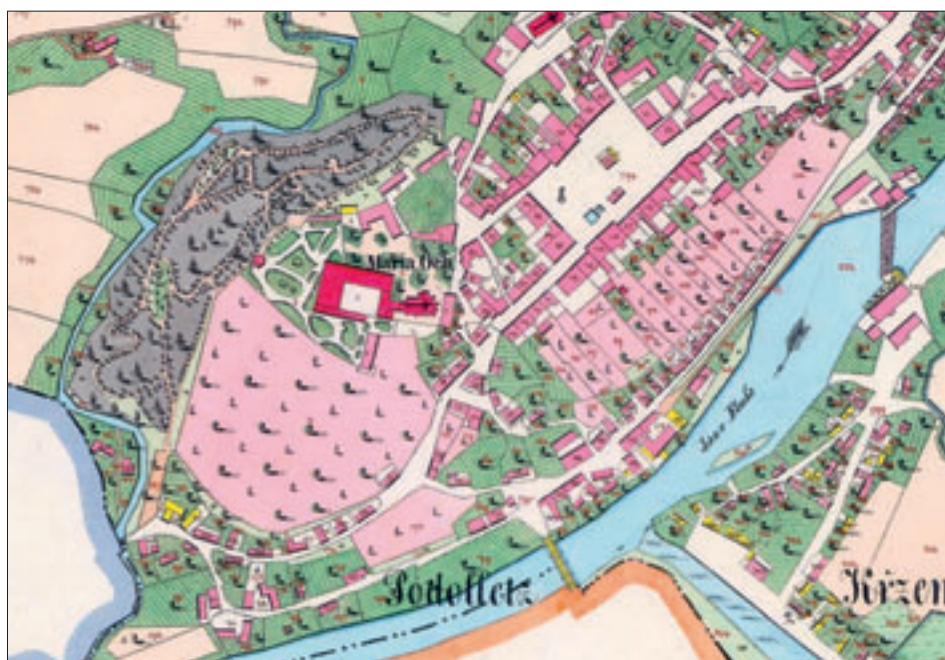
Kláster cyriaků v Benátkách nad Jizerou, založený před polovinou 14. století, zůstával dlouho ve stínu zájmu umělecko-historického bádání a průzkumů. Klášter postihl stejný osud jako mnoho dalších, které byly zničeny za husitských válek. Jejich torza, proměněná v průběhu času v ruiny nebo v různé míře zachovaná v pozdějších přestavbách, skrývají nálezy, které mohou podstatným způsobem přiblížit jejich původní podobu a význam. Z gotického kláštera cyriaků v Benátkách nad Jizerou se zachovalo torzo původního klášterního kostela, které bylo v rámci renesančních a barokních přestaveb začleněno do zámekového areálu. Stavebněhistorický průzkum města a zámku Benátek nad Jizerou, jakož i odborná literatura uvádějí stručný popis dochovaných gotických částí stavby.¹⁾ Dosud však nebyl publikován podrobnější architektonický a umělecko-historický rozbor stavby ani analýza stavebně-historického vývoje. Podnětem k zpracování tohoto příspěvku byly nálezy, zjištěné při průzkumu stavby během oprav a současně prováděný hloubkový průzkum. V letech 2004–2005 probíhala oprava fasád, v roce 2012 byla zahájena oprava a restaurování interiéru. Operativní průzkumy a dokumentace byly prováděny v rámci grantového projektu MK ČR, výzkumný záměr NPÚ 2005–2011, č. 301.²⁾

Obr. 1: Benátky nad Jizerou (okres Mladá Boleslav). Na mapě 1. vojenského mapování z roku 1768 je dobře patrná terénní situace protáhlé ostrožny nad řekou Jizerou, táhnoucí se od hradu Dražice až k městu Nové Benátky, které bylo na temeno ostrožny přeloženo z polohy při řece kolem roku 1343 (Ústřední archiv zeměměřictví a katastru Zeměměřického ústavu v Praze).

HISTORIE KLÁŠTERA

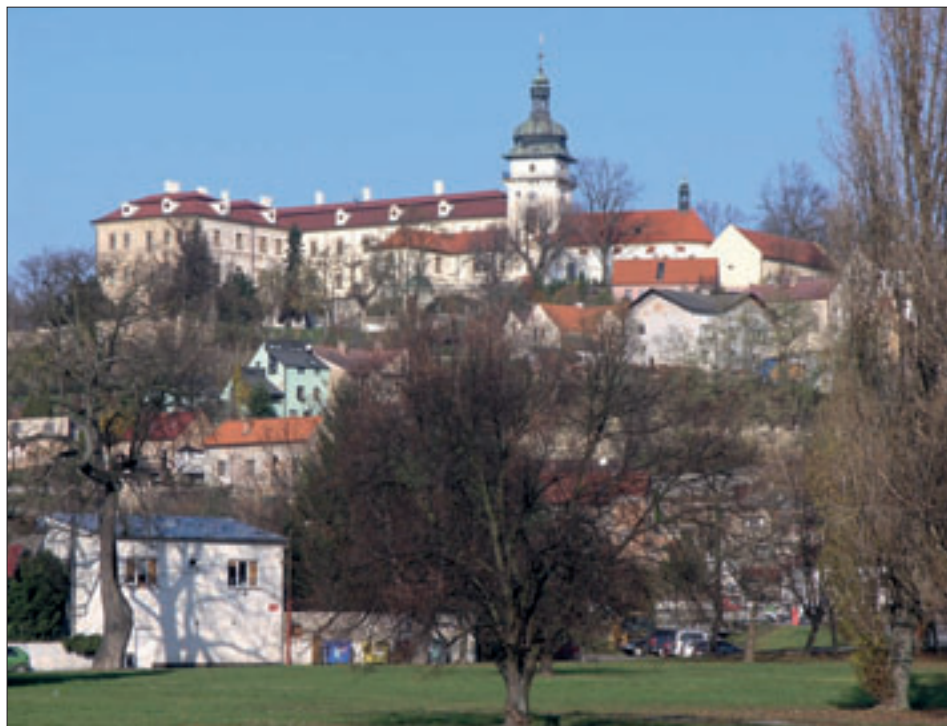
Název Benátky se původně spojoval s tržní osadou ležící na levém břehu Jizery na místě dnešního náměstí Na Burse ve Starých Benátkách. Místní obyvatelé byli poddaní majitelů dražického hradu. Sídliště však trpělo povodněmi a také nájezdy velmožů znepřátelených s rodem Dražických, a proto se Jan z Dražic rozhodl na počátku 40. let 14. století sídliště přenést

Obr. 2: Benátky nad Jizerou na mapě stabilního katastru z roku 1842 se zámekovým areálem s kostelem Narození Panny Marie, situovaným jihozápadně od náměstí. Kostel je propojen s východním křídlem zámku prostřednictvím arkádové chodby v místech předpokládané zaniklé lodi bývalého klášterního kostela. Před jižním průčelím kostela se terén svažuje k řece Jizeře, na severu a západě navazuje na trojkřídlou zámekovou budovu park s hospodářským zázemím a prudce klesajícím terénem k přítoku Jizery. (Ústřední archiv zeměměřictví a katastru Zeměměřického ústavu v Praze).

1) F. Bareš, *Soupis památek v okrese mladoboleslavském*. Praha 1905, s. 300–303; M. Horyna – L. Lancinger, *Benátky nad Jizerou, zámek, SHP*. SÚRPMO, 1976, s. 1–2, 5; J. Muk – H. Jiříková, *Benátky nad Jizerou, město*. Stavebněhistorický průzkum (dále SHP). SÚRPMO 1973; P. Vlček – P. Sommer – D. Foltýn, *Encyklopedie českých klášterů*. Praha 1997, s. 173–174.

2) E. Vyletová, *Benátky nad Jizerou, Kostel Narození P. Marie v areálu zámku, průzkum fasád*. Nálezová zpráva OPD 2005 (uloženo v archivu NPU ÚOPSC).

Obr. 3: Pohled ze Starých Benátek od řeky Jizery na zámecký areál s kostelem Narození Panny Marie. Původní výška gotického klášterního kostela byla oproti výšce dnešního kostela více než dvojnásobná a převyšovala by tak stávající budovy zámku (všechny snímky E. Vyletová, 2012).

do vhodnější polohy na ostroh na pravém břehu řeky. Zakládací listina zachovaná pouze ve formulářové sbírce bývá v literatuře datována mezi léta 1340–1349, nejspíše kolem roku 1343.³⁾

S nedlouhým odstupem byl na terénní hraně nad Jizerou na jihozápadním okraji města založen klášter cyriaků (křížovníků s červeným srdcem) zasvěcený Panně Marii. V zakládací listině datované rokem 1349 (bez udání přesného data a místa vydání) obdarovává zakladatel Jan z Dražic (synovec stejnojmenného pražského biskupa) klášter nemovitostmi a stálými platy a zároveň hovoří o své zvláštní zálibě v tomto řádu.⁴⁾ Řád cyriaků vznikl v 50. letech 13. století v Římě a téměř současně (v roce 1256) přišli jeho příslušníci do Prahy, kde založili následujícího roku konvent s kostelem sv. Kříže Většího (Dušní ul.). Tento konvent se stal sídlem provinciála řádu a ve 40. letech 14. století, nedlouho před založením kláštera v Benátkách, sem z Říma přesídlil i řádový generál.⁵⁾

K založení benátského kláštera došlo pravděpodobně již před rokem uvedeným v listině, neboť je stylizována v minulém čase: „*fundavimus, ereximus et construximus*“, na

jiném místě: „*dotis nomine donavimus*“.⁶⁾ Je tedy možné, že podnět k založení kláštera vyšel od biskupa Jana IV., u nějž musíme předpokládat i jistý podíl na přesídlení řádového generála právě do Prahy. V téže době se z pochopitelných důvodů stal řád cyriaků do určité míry módním. Ve 30. a 40. letech máme doloženo několik obdarování tohoto řádu a založení několika konventů. Již ve 13. století byly založeny kláštery v Pardubicích a v Klášterci nad Ohří, které se právě ve 30. a 40. letech dočkaly významných obdarování, velký dar obdržel i kostel v Žiželicích, který cyriaci spravovali. Do této vlny obliby dobře zapadá i založení novobenátského konventu.⁷⁾ Pro založení před rokem 1349 svědčí také obdarování obsažené v zakládací listině, kde Jan z Dražic daruje klášteru tři městiště s klášterem sousedící („*dicto monasterio contiguus*“) pro

potřeby kláštera a bratří. Je tedy pravděpodobné, že se s klášterem počítalo již při vyměřování městských parcel. Kromě zmíněných městišť daroval Jan z Dražic klášteru ještě platy ze vsí Struhy a Sedlec a vinici nad mlýnem v Obodřis půl lánem a loukou pro vinaře, užitkovou zahradu s přilehlým ostrovem zarostlým proutím a porostliny za mlýnem. Kromě toho též desátky z města Benátek, ze vsí Obodře a kostelní ofěru. Celkové hmotné vybavení kláštera tedy nebylo na počátku nijak velké. Přesto probíhala výstavba alespoň základních budov konventu poměrně rychle. Již 22. 12. 1359 byl totiž klášter slavnostně vysvěcen pražským světícím biskupem a doktorem teologie Albertem Bludonis.⁸⁾

Ke zlepšení majetkové situace kláštera došlo v roce 1380. Listinou datovanou 27. září připojil pražský arcibiskup Jan z Jenštejna ke konventu bohatou starobenátskou faru se všemi důchody. Učinil tak na žádost Jana z Dražic, pána panství a syna stejnojmenného zakladatele kláštera. Při té příležitosti byl také zvýšen počet řeholníků z původních pěti na osm. Řeholníci byly napříště povinni vykonávat farní správu v Nových i ve Starých Benátkách, přičemž byli povinni sloužit ve farním starobenátském kostele jednu mši denně.⁹⁾ Toto darování spolu s dalšími obdarováními cyriackého řádu v pražské diecézi potvrdil roku 1393 papež Bonifác IX.¹⁰⁾

3) Codex iuris municipalis d. VI/1, ed. A. Haas, Praha 1954, s. 76. Komentář k problematice založení města a interpretaci listiny J. V. Šimák, České dějiny I/5. Praha 1938, s. 815.

4) Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae (dále RBM), d. V/2, ed. J. Spěváček, Praha 1960, s. 394–395, č. 770. Listinu uveřejnil také Z. Kalista, Listiny a zápisy kláštera cyriaků v Benátkách nad Jizerou, in: Sborník Boleslavice 68, 1969, s. 252–259, na řadě míst ale uvádí odlišné a pravděpodobně chybné čtení.

5) V dataci přesídlení generála se literatura různí. Podle P. Vlček – P. Sommer – D. Foltýn, o. c. v pozn. 1, je od roku 1345 pobyt generála v Praze doložen. Z. Kalista uvádí rok 1340, ani v jednom případě však autoři neuvádějí svůj pramen. H. Soukupová, Pražský klášter cyriaků s kostelem sv. Kříže, in: Od knížat ke králům. Sborník k příležitosti 60. narozenin Josefa Zemličky. Praha 2007, s. 266, uvádí také sídlo generála řádu v Praze před rokem 1345 – v roce 1345 je podle ní doložen generál Albert.

6) „Založili jsme, vyzdvihli a vystavěli“. „obdarovali jsme věnem.“

7) H. Soukupová, o. c. v pozn. 5, s. 266; P. Vlček – P. Sommer – D. Foltýn, o. c. v pozn. 1, s. 135 a příslušná hesla.

8) J. Emler ed., Nekrologium kláštera bratří kajících v Nových Benátkách, in: Zprávy Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historická, 1880, s. 298–304.

9) Libri erectionum archidioecis pragensis (dále LE), d. II., ed. K. Borový, Praha 1878, s. 170–171; Z. Kalista, o. c. v pozn. 4, s. 262–264 přináší na rozdíl od edice erekčních knih celé znění listiny.

10) K. Krofta ed., Monumenta Vaticana res gestas bohemicas illustrantia. Tom. V/1, č. 661, s. 378–379.

Jan z Dražic zemřel mezi léty 1385 a 1390. Od 15. 5. 1383 do 14. 1. 1384 a znovu krátce v roce 1385 je doložen jako nejvyšší zemským písař, poté však jeho jméno z pramenů mizí.¹¹⁾ V roce 1390 se jako majitel panství a patron kláštera poprvé zmiňuje Beneš z Choustníka, manžel Marie Dražické, Janovy sestry. Beneš náležel ke dvoru Václava IV., ne však mezi jeho nejbližší oblíbence. Přesto zastával řadu významných úřadů: v letech 1382 až 1383 a znovu 1385 byl nejvyšším zemským písařem, v roce 1386 královským hejtmanem ve slezském knížectví Svídnicko-Javorsko a v letech 1400–1402 a 1404–1408 hejtmanem ve Vratislavi. Současně se však objevuje v řadách panské jednoty, např. jeho jméno figuruje mezi vydavateli průvodního listu z 18. 4. 1395, který měl zajistit bezpečnou cestu markraběti Joštovi na jednání s králem. Předmětem jednání byly požadavky panské jednoty vůči králi týkající se politických a správních pravomocí.¹²⁾ V roce 1395 vyslal král Beneše z Choustníka v čele slavnostního poselstva do Milána, kde měl tamnímu novému signorovi Giovanni Galeazzo Viscontimu předat jmenovací dekret. Slavnostní ceremonie se odehrála v Miláně 5. 9. 1395.¹³⁾

Někdy ve druhé polovině 90. let 14. století prodal Beneš z Choustníka dražické panství svému politickému spojenci Petrovi z Vartenberka, který se poprvé v jeho držení zmiňuje roku 1397, kdy prodal Poddražický mlýn.¹⁴⁾ Na počátku 15. století zdědila panství Petrova dcera Škonka spolu se svým manželem Alešem Škopkem z Dubé. Ten se poprvé podle dražického hradu psal v roce 1402, když podával kněze ke kostelu v Levíně.¹⁵⁾

V předhusitském období můžeme sledovat postupné narůstání majetku kláštera, jemuž odkazovala menší či větší zbožné dary řada drobných šlechticů a svobodných sedláků z okolí: 21. 12. 1390 daroval Hašek ze Struh (východ-

Obr. 4: Benátky nad Jizerou, kostel Narození Panny Marie, pohled na kostel od severovýchodu s navazující budovou zámku na západní straně.

Obr. 5: Benátky nad Jizerou, kostel Narození Panny Marie, interiér kostela, pohled k závěru (stav před opravou 2006).

ně od Benátek), kaplan na Dražicích roční plat 6 kop gr. českých, s tím, že po jeho smrti mu vypraví řeholníci pohřeb a budou za něj sloužit přesně stanovené zádušní mše.¹⁶⁾ 5. 3. 1406 daroval Dětrich z Rudče klášteru úrok 6 kop gr. čes-

11) J. Emler ed., *Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum I.* Praha 1870, s. 479; J. Spěváček: Václav IV. 1361–1419, Praha 1986, s. 167.

12) *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae d. XII.* ed. V. Brandl, Brno 1890, s. 239, č. 249.

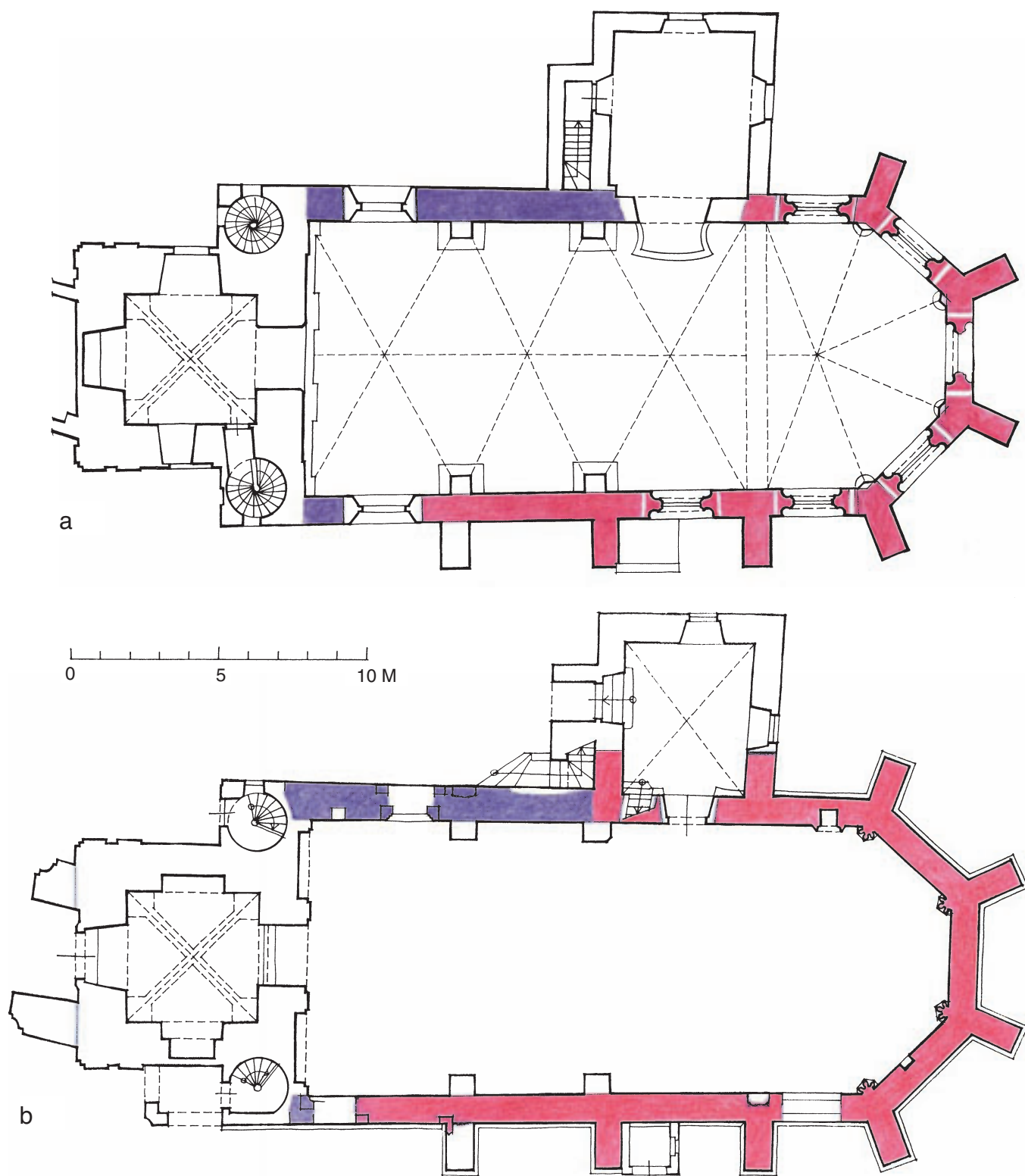
13) J. Ruda, Beneš z Choustníka, císařský plnomocník v Miláně r. 1395,

Památky archeologické a místopisné VIII, Praha 1870, sloupce 197–204.

14) A. Sedláček, Hrad, zámky a tvrze Království českého X. Boleslavsko. Praha 1998, s. 238.

15) *Libri confirmationum* (dále LC), d. VI, ed. J. Emler, Praha 1883, s. 77.

16) LE V., ed. K. Borový, Praha 1889, s. 571–573, č. 770; Z. Kalista, o. c. v pozn. 4, s. 265–269.

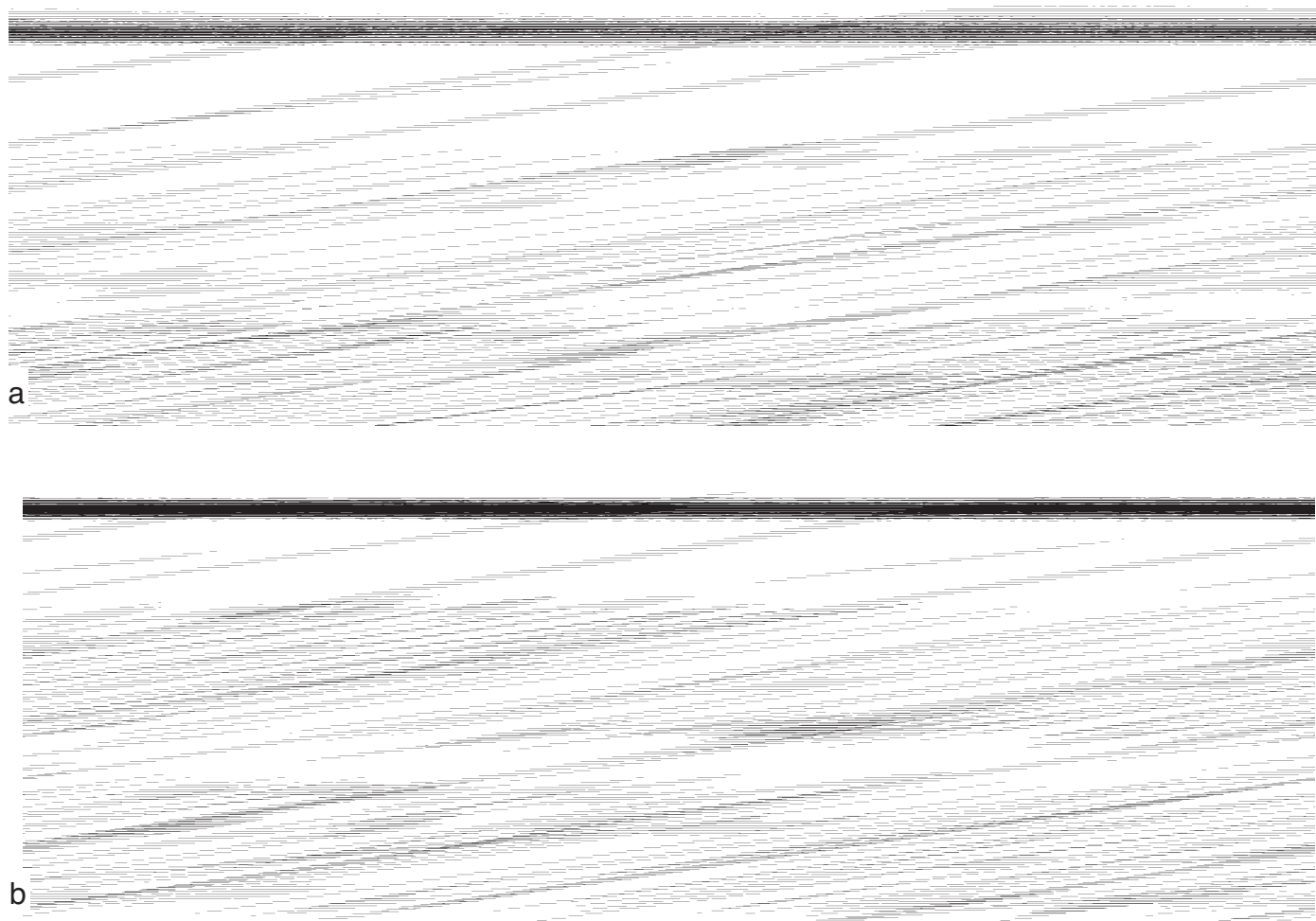
Obr. 6: Benátky nad Jizerou, kostel Narození Panny Marie v areálu zámku, a – půdorys v úrovni oken, b – půdorys v úrovni vstupů s vyznačením gotických stavebních fází a náleзовých situací. Červeně označeno gotické zdivo kolem roku 1350, fialově pozdně gotické zdivo, bez barevného označení mladší etapy (vyhodnocení stavebního vývoje se zaměřením náleзовých situací E. Vyletová, 2012, s využitím zaměření půdorysu Ing. Blabolá z roku 1976).

kých ze svých majetků v Rudči,¹⁷⁾ 19. 4. 1409 darovali Beneš, syn Jana Krvavce ze Starých Benátek a Štěpán ze Starých Benátek jménem svým a jménem vdovy po Janu Krvavcovi na spásu duše své a svých předků úrok 1 kopy gr.

z jedné usedlosti v Sedlci (západně od Benátek),¹⁸⁾ 12. 5. 1410 daroval rytíř Albert Vzteklec úrok 7 kop 15 gr. českých ze své vsi Kosořic (východně od Luštěnic) klášteru a zároveň 2 kopy gr. svému synovi Václavovi, který byl řeholníkem té-

17) LE V, o. c. v pozn. 16, s. 334–335.

18) Z. Kalista, o. c. v pozn. 4, s. 277–278, č. 16.

Obr. 7: Benátky nad Jizerou, kostel Narození Panny Marie v areálu zámku: a – pohled na severní stěnu interiéru s nálezoými situacemi, b – pohled na jižní stěnu interiéru s nálezoými situacemi (průzkum a zaměření nálezoých situací E. Vyletová, 2012 s využitím zaměření Ing. Blabola z roku 1976).

hož kláštera.¹⁹⁾ 23. 4. 1411 potvrdil vikář pro duchovní záležitosti pražské diecéze, že benátecký klášter přijal od Ondřeje Kubeřice z Nepomuku 20 kop českých gr., za něž mu zajišťuje na svých statcích úrok 2 kopy ročně. Za tyto peníze budou slouženy mše za spásu duše Ondřejovy a jeho předků.²⁰⁾ Také majitelé dražického panství nezapomínali na benátecký klášter. V říjnu 1403 daroval Aleš Škopek z Dubé, pán na Dražicích a Jindřich z Dubé na Egrberku se souhlasem Škonky, manželky prvně jmenovaného, klášteru cyriaků vinice ležící na stráni naproti vsi Obodři.²¹⁾

S rostoucím majetkem se samotný konvent začal pouštět do finančních transakcí a stával se pro okolní drobné zemany zdrojem úvěru. 9. 4. 1420 uzavřeli Albert z Ledec (východně od Dobrovice) a jeho synovec Václav, člen cyriackého konventu v Benátkách, dohodu o částce 20 kop českých grošů, které Albert Václavovi dlužil, ale nebyl schopen je zaplatit. Namísto toho postoupil Václavovi roční úrok 2 kopy gr. ze

0 5 10 M

svých usedlostí ve vsi Dřenicích (u Chrudimi). Tento úrok měl po smrti zmíněného Václava připadnout benáteckému klášteru.²²⁾ 26. 10. 1407 potvrdil generální vikář, že si rytíř Petr Tlamycha z Bratronic (jižně od Luštěnic) a jeho syn Jan půjčili od cyriackého kláštera v Benátkách 10 kop gr., za něž se zavázali splácet 1 kopu ročně.²³⁾ 12. 11. 1408 byla potvrzena dohoda mezi klášterem cyriaků a vladykou Janem Sekyrkou z Louček, podle níž Jan Sekyrka získal od cyriaků 20 kop grošů, za něž se jim zavázal splácet roční úrok 2 kopy. Pokud by nebyl splátek schopen, zaručil se je uhradit Albert z Ledec.²⁴⁾ Tyto typy půjček byly pro dlužníky nesmírně zatěžující, neboť byly uzavírány tzv. na „věčné časy“. Zdánlivě malá splátka tak po letech značně přerostla původní výši půjčky a zatěžovala ještě dědice původních dlužníků. Pro věřitele se však stávala vítanou rentou.

Ze skriptoria benáteckých cyriaků se zachovala jediná kniha – misál, jehož součástí je i nekrologium.²⁵⁾ Jde o sou-

19) Tamtéž, s. 278–280.

20) Tamtéž, o. c. v pozn. 4, s. 280–282, č. 18.

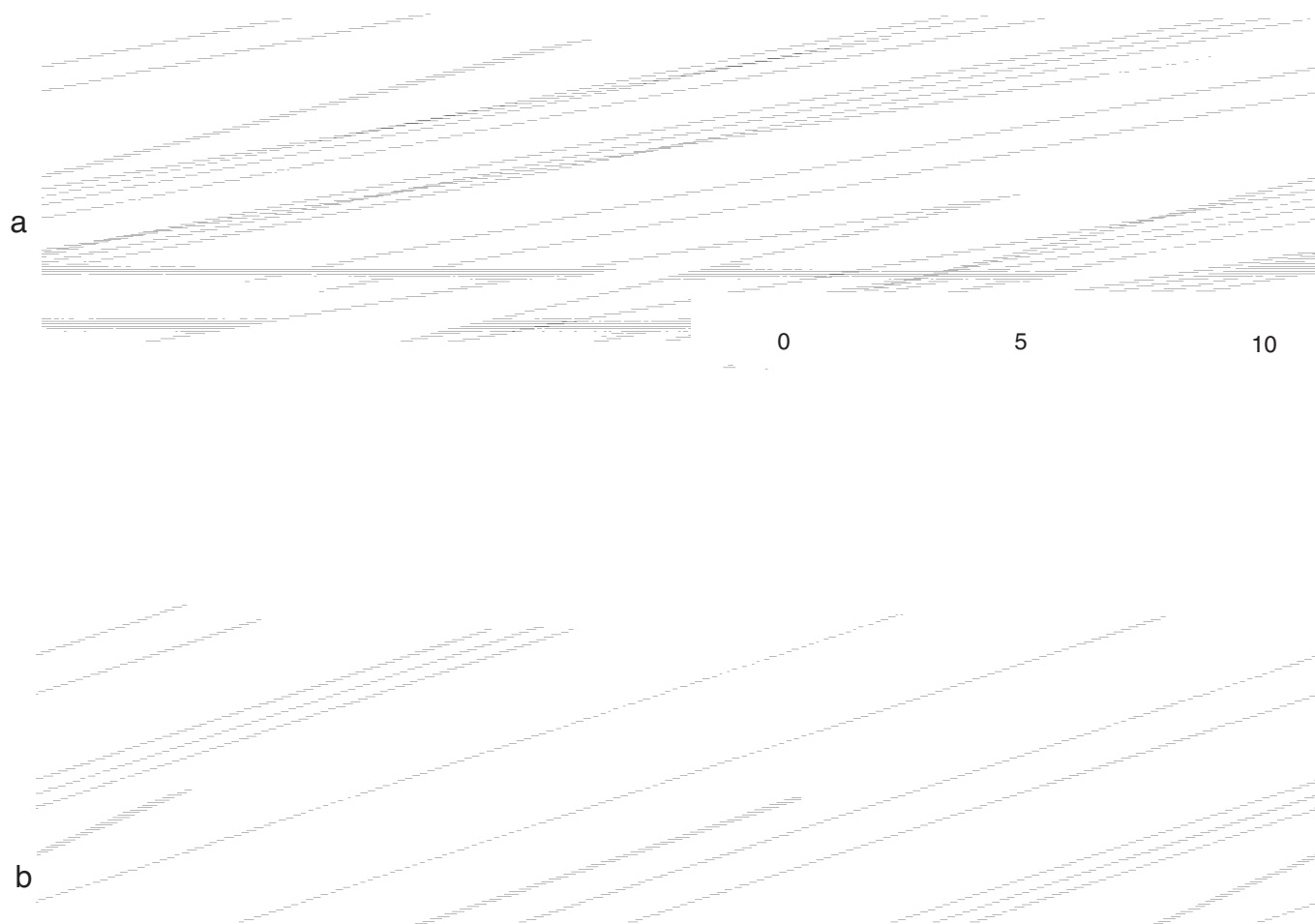
21) Tamtéž, o. c. v pozn. 4, s. 270–272 cituje podle B. Paprocký, *Diadochus id est successio, O stavu panském a rozmnožení jeho*, Praha 2005, s. 153. Paprocký údajně vycházel ze zápisu v Pamětech pánů z Roupova, ani tyto paměti, ani původní listiny se nezachovaly.

22) F. Tadra, ed., *Soudní akta pražské konsistoře*, d. V., Praha 1899, s. 145–416.

23) LE V, o. c. v pozn. 16, s. 758, č. 1046.

24) Z. Kalista, o. c. v pozn. 4, s. 276–277, č. 15.

25) Misál je uložen v Národním muzeu ve sbírce rukopisů pod sig. XVI D 14. Nekrologium uveřejnil J. Emler, o. c. v pozn. 8, s. 298–304.

Obr. 8: Benátky nad Jizerou, kostel Narození Panny Marie v areálu zámku: a – severní průčelí s náleзовými situacemi: v západní části průčelí pískovcové ostění zazděné špalety, vlevo nad ní odsekaná pata náběhu klenby; b – jižní průčelí s náleзовými situacemi po odstranění omítek ve spodní části: první opěrák zleva dodatečně přízděný, pod ním zachováno torzo profilovaného článku, v západním poli zachována spodní část kvádrů ostění vstupu, ve čtvrtém poli pod oknem cihelná zazdívka (průzkum a zaměření náleзовých situací E. Vyletová, 2005 s využitím zaměření Ing. Blabola z roku 1976).

pis dobrodinců kláštera s daty jejich úmrtí, za něž se v klášteře sloužily zádušní mše. Kromě členů rodu Dražických zde čteme i jména příslušníků místní drobné šlechty a další, která lze jen těžko určit: Oldřich klíčník; Anna, dcera Chvalova; Leonard, otec Pomazánkův; Jan Hvězdův (od Hvězdý); Vavřinec z Benátek, Alžběta z Jabkenic; Bára, Markéta a Ješek ze Zdětína; Maruše, manželka pana Dětricha. Týž, uvedený jako Ditricus, syn Heřmana ze Sedlce daroval klášteru 1 kopu grošů platu. Stejnou sumu daroval klášteru i Kuneš, řečený Nos, který chtěl takto zajistit spásu sobě, Janovi z Veselé, svému otci Předotovi, matce Jarce a sourozencům Mikulášovi a Kateřině.²⁶⁾

Stejně jako v případě výše zmíněných dobrodinců a dlužníků i v tomto soupise, alespoň v případě šlechticů zmíněných

přidomkem, je patrné, že jich většina pocházela z bezprostředního okolí kláštera a mohla zde mít osobní vazby.

Nekrologium kromě seznamu dobrodinců obsahuje i soupis oltářů, které stály v kostele v době jeho vysvěcení, a ostatků, jež zde byly uloženy. Vira ve svaté ostatky byla součástí pozdně gotické zbožnosti a benátecký konventní chrám jimi byl vybaven skutečně bohatě. V jednotlivých oltářích je jich zapsáno i několik desítek. Hlavní oltář byl umístěn v chóru a obsahoval nejvýznamnější ostatky, jeho zasvěcení však není zapsáno. Další oltář se nacházel v kapli sv. Kateřiny, nebyl jí ale zasvěcen. Oltář sv. Kateřiny a dalších panen byl umístěn snad v lodi, kromě něj se uvádí ještě oltář sv. Felicita a Adaukta, oltář sv. Petra a Pavla a oltář sv. Trojice umístěný v sakristii.²⁷⁾

26) Tamtéž, s. 304.

27) Tamtéž, s. 303.

Obr. 9: Benátky nad Jizerou, kostel Narození Panny Marie, interiér kostela, severní stěna závěru se sanktuářem a příporou v nároží, jejíž hlavice byla zřejmě původně konzolou pro sochu. Erb pánů z Dražic je umístěn nejen na konzole přípor, ale také v tympanonu sanktuáře (stav před opravou, 2006).

Obr. 10: Benátky nad Jizerou, kostel Narození Panny Marie, sanktuář v severní stěně závěru s erbem pánů z Dražic. Restaurátorským průzkumem byly zjištěny doplňky a překryvy štukem s náterý, u erbu pak doplňky modelace listů ze sádky.

O vnitřním fungování konventu nejsme zachovanými prameny téměř vůbec informováni. Známe pouze některá jména příslušníků konventu (např. již zmíněného Václava, synovce Alberta z Ledec), můžeme však předpokládat, že řada z nich pocházela z místních rodin, či měla v kraji příbuzenské vazby. Známe hlavně jména duchovních obhospodařujících novobenáteckou faru, kteří byli současně převory konventu: 11. 3. 1364 byl na faru v Nových Benátkách ustanoven bratr Henzlin, na místo bratra Zdeňka, který dobrovolně rezignoval. Henzlin rezignoval roku 1369 a byl 13. 4. nahrazen bratrem Jakubem, který byl roku 1370 vystřídán bratrem Janem. Roku 1377 se dozvídáme o rezignaci bratra Mauricia (Mařík), po níž byl na novobenáteckou faru ustanoven bratr Petr z Lipnice. Po jeho smrti roku 1380 nastoupil bratr Martin. Znovu se o výměně farářů v Nových Benátkách píše roku 1406, kdy byl bratr Držek vystřídán bratrem Adamem.²⁸⁾ Po smrti Adama se roku 1433 stal farářem spojené novo- a starobenátecké fary bratr Václav.²⁹⁾

V této době však už konvent fungoval spíše provizorně. Již na počátku husitství – nejspíše v roce 1420 byl totiž klášter vypleněn husity. Pravděpodobně se jednalo o orebity pod vedením Hynka Krušiny z Lichtenburka, kteří v květnu té-

hož roku táhli Pojizeřím a vyplnili klášter Hradiště.³⁰⁾ Kromě všeobecného odporu husitů vůči řeholním institucím mohla být důvodem vyplenění benáteckého kláštera účast člena řádu doktora teologie Maříka Rvačky na kostnickém koncilu, kde Mařík vystupoval aktivně proti Husovi a jeho názorům. Na zničení benáteckého kláštera mohla mít podíl i místní drobná šlechta, která k němu byla vázána věčnými platy, tedy vlastně nesplacitelnými dluhy (viz výše).

Kanovníci z pražského konventu utekli do Krakova, můžeme proto předpokládat, že se tam uchýlili i bratři z konventu benáteckého, pokud plenění přežili. Po částečném uklidnění poměrů ve 30. letech 15. století se rád zřejmě pokusil konvent obnovit, jeho snaha však nebyla příliš úspěšná. Jak jsme již uvedli, byl v roce 1433 dosazen nový převor, který současně zastával i úřad faráře.

Pražský konvent cyriaků se z exilu v Krakově navrátil v roce 1437, ale pro neshody s Jiřím z Poděbrad roku 1470 Prahu opět opustil, uchýlil se zpět do Krakova a nadále setrval v Polsku. Král Jiří také údajně nechal zničit řádové listiny uchovávané v pražském konventu.³¹⁾ Do jaké míry v této době fungoval konvent v Nových Benátkách nelze na základě pramenů říci. Do benáteckého nekrologia však byly během 15. a 16. století připojeny další dva záznamy, což

28) LC I/2, ed. J. Emler, Praha 1874, s. 42; II, ed. F. A. Tíngl, Praha 1865, s. 3, 34; III a IV, ed. J. Emler, Praha 1879, s. 66, 122; VI, ed. J. Emler, Praha 1883, s. 184.

29) J. Kurka, Archidiakonáty Kouřimský, Boleslavský, Hradecký a diecéze Litomyšlská. Místopis církevní do r. 1421. Praha 1915, s. 357; LC VIII-X, ed. J. Emler, Praha 1889, s. 191.

30) L. Šnajdr, Pamětní kniha města Nových Benátek, Státní okresní archiv Mladá Boleslav, fond Archiv města Nových Benátek, č. knihy 550, s. 18; Vavřinec z Březové, Husitská kronika, FRB V. ed. J. Emler, Praha 1893, s. 365.

31) H. Soukupová, o. c. v pozn. 5, s. 267.

Obr. 11: Benátky nad Jizerou, kostel Narození Panny Marie, hlavice, původně konzoly přípor pro sochy: a, b – severní konzola s erbem pánů z Dražic, c – severovýchodní konzola, d – jihovýchodní konzola, e – jižní konzola, stav v průběhu restaurátorského průzkumu a snímání bílých nátěrů. Ve spodní vrstvě byly zjištěny zbytky oranžového okru (směs žlutých a červených okrů s příměsí černí) a v další vrstvě zbytky červené barevnosti (žluté a červené kysličníky železa), které však byly zachovány i na poškozených a druhotně odlámaných částech. Původní barevnost nebyla průzkumem prokázána. Hlavice restauroval ak. soch. M. Pokorný v listopadu 2012, mikroskopický rozbor odebraných vzorků D. Pechová, 2012.

nekrologium v době, kdy klášter nefungoval, bylo z neznámého důvodu uloženo v Mladé Boleslavi, snad na tamní fáře, kde se do něj také sporadicky zapisovalo. Zápisy z pohusitského období tedy pravděpodobně nemají žádnou návaznost na cyriacký řád.

V letech 1437–1510 drželi dražické panství páni z Kunvaldu. Člen tohoto rodu Pešík z Kunvaldu, pražský purkmistr a exponent strany podjednou, byl zbaven tohoto úřadu poté, co Jiří z Poděbrad roku 1448 obsadil Prahu. Pešík se následně uchýlil ke svým synovcům na Dražice. T. Durdík³³⁾ na základě zmínky v Schallerově Topografii³⁴⁾ předpokládá vyplnění dražického hradu Poděbradovým vojskem. Pokud by k tomu skutečně došlo, lze v této souvislosti předpokládat i plenění Nových Benátek, žádný spolehlivý písemný pramen však tyto události nedokládá.

33) T. Durdík, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. Praha 1999, s. 123.

34) J. Schaller, *Topografie des Königreichs Böhmen*, d. IV. Bunzlauer Kreis. Praha 1786, s. 101.

by mohlo svědčit o jistém zachování kontinuity. První zápis se týká smrti krále Ladislava Pohrobka a druhý smrti Arnošta z Krajku, držitele Mladé Boleslavi (roku 1555). Právě tento záznam však vyvolává řadu otázek, neboť Arnošt Krajíř jako příslušník a přední ochránce Jednoty bratrské a jeden z účastníků protihabsburského povstání v roce 1547 byl asi jen těžko dobrodincem cyriackého řádu.³²⁾ Z tohoto i z posledního zápisu z roku 1629 se zdá, že

32) J. Emler, o. c. v pozn. 8, s. 301–302.

Obr. 12: Benátky nad Jizerou, kostel Narození Panny Marie, přípora, a – detail výběhu podokenní římsy pod konzolou přípory, b – sokl přípory.

Na počátku 16. století získal dražické panství s Benátkami Fridrich, purkrabí z Donína, který si ve 20. letech 16. století vybudoval na místě někdejšího cyriackého konventu nové sídlo.³⁵⁾ V té době byl také zřejmě nově zaklenut někdejší konventní chrám sloužící doposud jako farní kostel pro Nové Benátky. Celá přestavba zámku byla dokončena před rokem 1527, kdy se Fridrich z Donína poprvé psal „na Benátkách“.³⁶⁾ Fridrichův syn Jindřich z Donína přestoupil ke katolické církvi a nechal v letech 1552–1561 vybudovat v Nových Benátkách nový farní kostel sv. Máří Magdalény. Kostel Narození Panny Marie zůstal v dalších letech pouze kostelem zámeckým.³⁷⁾ Pánům z Donína náleželo panství až do roku 1599, kdy je prodali královské komoře.

V roce 1628 byl obnoven pražský cyriacký konvent a poté vyvíjel řád snahu obnovit také další kláštery. V benáteckém nekrologiu je zápis datovaný k 27. 11. 1629 z pera mladoboleslavského děkana Daniela Castalia o tom, že z příkazu kardinála Harracha uvedl bratra Václava z řádu cyriaků do zničeného benáteckého kláštera jako převora a faráře. Obrádu se účastnil i převor celého cyriackého řádu v Čechách.³⁸⁾ Vzhledem k tomu, že kostel Máří Magdalény byl zpustlý, měl jako farní chrám sloužit opět kostel Na-

rození P. Marie. Obec pak darovala zádušní dům s vinicí a polem nad Kocháneckou cestou.³⁹⁾

Podle zprávy benáteckého hejtmána Jana Libovického z Libovice královské komoře z roku 1640 žili v Benátkách 2 nebo 3 příslušníci řádu polské národnosti, kteří konali o nedělích a svátcích bohoslužby v kostele Narození P. Marie a udělovali svátosti. Hejtman píše přímo, že v Benátkách se „nachází klášter, v němž patres od mnoha let od sv. Kříže z Starého Města pražského ... zůstávají.“⁴⁰⁾

V roce 1647 postoupila královská komora benátecké panství císařskému generálu Johannovi z Werthu jako náhradu jeho pohledávek u císaře. Součástí panství bylo i patronátní právo benátecké fary, které do té doby nárokoval řád křížovníků. Mezi novým vlastníkem a řádem došlo ke sporu, který vyvrcholil roku 1651, kdy Johann z Werthu dosadil na panství nového faráře s argumentem, že předchozí (člen cyriackého řádu) neuměl německy a obyvatelé mu proto nerozuměli. Ve skutečnosti bylo benátecké obyvatelstvo české, německy mluvil pouze sám generál a někteří lidé v jeho okolí. Arcibiskup Arnošt z Harrachu rozhodl ve prospěch Johanna z Werthu s odůvodněním, že zánikem kláštera přeshly majetek i práva na panovníka, který je pak pře-

35) D. Lancinger – M. Horyna, Benátky nad Jizerou, zámek. SHP. SÚRPMO Praha 1976, nepublikovaný rkp. (uloženo v archivu NPÚ ÚOPŠC).

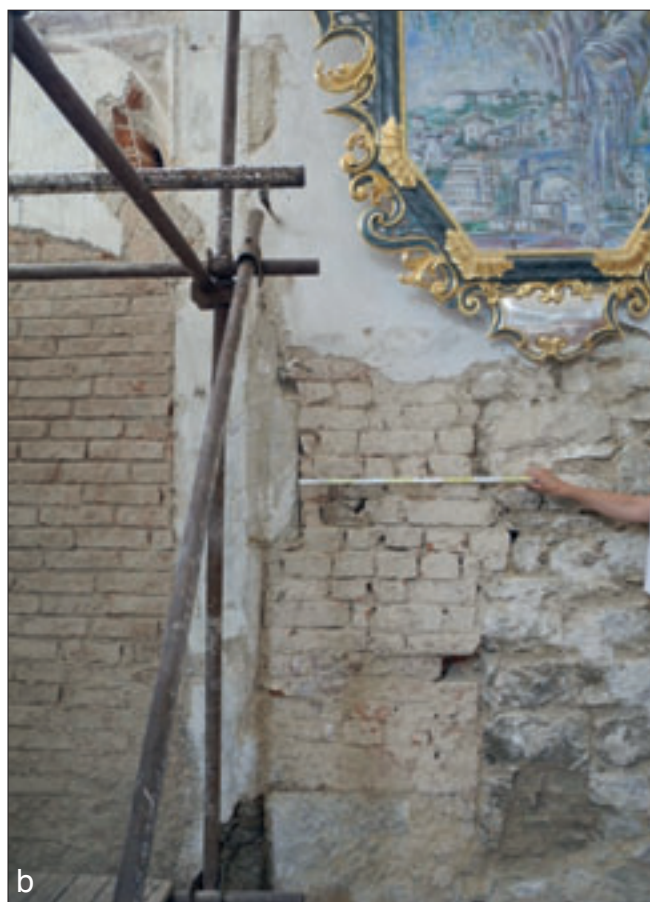
36) Národní archiv (dále NA), fond Desky zemské větší, č. knihy 43, f. J 23.

37) A. Sedláček, Notizen über die Herrschaft Benatek. Praha 1882, s. 41.

38) J. Emler, o. c. v pozn. 8, s. 302.

39) L. Šnajdr, o. c. v pozn. 30, s. 77.

40) NA, fond Stará manipulace, sig. B 47; Z. Kalista, Z minulosti Benátek nad Jizerou. Výběr archivních pramenů IV/1. Církevní, věroučné a školní záležitosti. Benátky nad Jizerou 1981, rkp. (uloženo v Muzeu v Benátkách nad Jizerou), s. 88–101.

Obr. 13: Benátky nad Jizerou, kostel Narození Panny Marie: a – jižní stěna závěru s odkrytým výklenkem, pravděpodobně sedilí. Z původního gotického výklenku se zachovaly kvádry ostění. Kružba byla zřejmě při pozdější úpravě snesena níž, čemuž nasvědčují druhotně odsekané části horních kvádrů ostění pro její vložení. Výška původního výklenku by tak odpovídala výšce dochovaných výběhů původní podokenní římsy. K posunutí kružby mohlo dojít nejspíše v souvislosti se snížením parapetů oken závěru. V další fázi stavebních úprav byl vložen cihelný pas a došlo i k odsekání profilace ostění pod pasem. Při poslední úpravě byl výklenek ze strany interiéru zaslepen cihelnou zazdívkou o tloušťce 15 cm. Při současné obnově interiéru byla cihelná zazdívka odstraněna. Foto zachycuje stav v průběhu prací; b – Cihelná plenta o šířce 60 cm vpravo od ostění výklenku v místě předpokládané přípoje, která byla zřejmě odstraněna v souvislosti s vložení renesanční klenby.

vedl na Johanna z Werthu. Stejně rozhodnutí bylo vydáno ještě roku 1652, kdy vdova po generálu Werthovi žádala o potvrzení patronátního práva jako dědička panství. Pokusy o obnovu kláštera tím byly definitivně ukončeny.⁴¹⁾ Spory mezi vlastníky panství a řádem cyriaků pokračovaly ještě během 50. let 17. století, kdy probíhal také soudní spor mezi jednotlivými dědici po Johannovi z Werthu. Šlo však už pouze o desátky z benátské fary, o obnovu kláštera, popř. dalších nárocích se již nehovořilo.⁴²⁾

V roce 1656 zámek vyhořel. Zřejmě v návaznosti na tuto událost byl v 60. letech 17. století opraven kostel Máří Magdalény a fara opět přenesena sem, kostel Narození P. Marie sloužil nadále pouze jako kostel zámekový.

SITUACE

Zámekový areál s bývalým kostelem kláštera cyriaků je situován na jihozápadním okraji městského návrší na terénní hraně nad jižním svahem nad řekou Jizerou. Teme-

no návrší zaujímá park s trojkřídlou budovou zámku, k jehož východnímu křídlu se neorganicky pod šikmým úhlem napojuje prostřednictvím arkádové chodby kostel. Stávající terén v okolí kostela je výsledkem pozdějších úprav souvisejících s přestavbami zámekového areálu a založením parku. Terén u paty původního gotického kostela byl v průběhu vývoje výrazně navýšen, což je zřejmé z nižší úrovně podlahy interiéru i nálezu při průzkumu fasád. Původní terénní situaci na jižní straně kostela v návaznosti na svažité terén k Jizeře změnilo vytvoření terasy podél jižního průčelí kostela. Na josefinském mapování je dobře patrná terénní situace s návrším a vinicemi na svazích k Jizeře. Klášterní kostel v Benátkách se vypínal na hraně návrší nad údolím Jizery ve vzdálenosti 2,5 kilometrů jižním směrem od hradu v Dražicích, rodového sídla biskupa Jana IV. z Dražic. Dnešní stavba zdaleka nedosahuje výšky a monumentality původního gotického klášterního kostela, který ve středověku nepochybně ovládal městské panorama. Mapa stabilního katastru z roku 1842 zobrazuje situaci zástavby zámekového návrší s trojkřídlou budovou zámku a navazujícím kostelem na východní straně. Oproti dnešnímu stavu je na mapě navíc zobrazen objekt jižně od nádvoří.

41) NA, fond Stará manipulace, sig. K 48/12,13; Z. Kalista, Z minulosti Benátek nad Jizerou. Výběr archivních pramenů III/1. Benátky nad Jizerou 1979, rkp. (uloženo v Muzeu v Benátkách nad Jizerou), s. 102–111.

42) Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatek Benátky-Lysá, sig. III-B, kart. 6.

ROZBOR STAVBY

Zámecký kostel Narození Panny Marie obsahující jádro středověkého klášterního kostela je jednolodní stavba se závěrem tvořeným pěti stranami osmiúhelníku bez odsazení, s opěráky na jižní straně a v závěru. Vnější půdorysné rozměry stavby jsou zhruba $11,5 \times 26$ metrů, vnitřní zhruba $9,2 \times 23$ metru.⁴³⁾ Na severní straně přiléhá sakristie s oratoří v patře, v západním průčelí je vestavěna barokní věž s bočními točitými schodišti a s dodatečně připojenou krytou chodbou do zámku. Pod závěrem kostela je situována krypta z roku 1890 s pseudogotickým schodištěm z jižní strany.

Interiér kostela je sklenut nepůvodní nízko nasazenou klenbou o třech polích a paprscitým závěru. Klenba členěná styčnými trojúhelnými výsečemi s mohutnými hřebínky je podle literatury renesančního původu.⁴⁴⁾ Paprscitý závěr je v klenbě oddělen pouze lehce předsazeným triumfálním obloukem, který vybíhá přímo ze stěn. Stěny, které probíhají pod triumfálním obloukem hladce bez přerušení, jsou zcela odlišně členěné v části dnešní lodi a závěru. V lodi jsou stěnám předsazeny mohutné hranolové pilíře s římsovými hlavicemi, na nichž spočívají paty klenby. V nárožích závěru jsou oproti lodi zachovány gotické svazkové přípory s hruškovou profilací ukončené hlavicemi s rostlinným dekorem. Klenba je nasazena vzhledem k šířce interiéru velmi nízko nad podlahou. Paty klenby v lodi vybíhají z římsových hlavic pilířů ve výšce necelých 4 metrů nad podlahou, v presbytáři z hlavic přípor ve výšce zhruba 4,7 metru. Vrcholnice klenby dosahuje výšky pouze okolo 6,8 metru a to při šířce prostoru 9,2 metry. Pilíře v lodi nemají shodnou osovou vzdálenost a tudíž ani trojice polí klenby nemá shodnou šířku. Interiér kostela je osvětlen na pěti stranách závěru a navazujícím poli jižní stěny hrotitými okny s pískovcovým ostěním. Východní pole severní stěny v dnešní lodi je prolomeno obdélným vstupem ze sakristie a nad ním vstupem na oratoř. Střední pole dnešní lodi je na obou stranách bez otvorů. V západním poli jsou umístěna půlkruhově ukončená okna se zděnými omítanými špaletami.

V interiéru stavby se původní gotické prvky zachovaly in situ v závěru kostela. V nárožích polygonálního závěru se zachovaly již výše zmíněné svazkové přípory tvořené trojicí hruškových prutů. Střední hruškový prut je mohutnější, oba boční natočené pod úhlem zhruba 28 stupňů jsou subtilnější. Přípory vyrůstají ze šikmé plochy odstupněných polygonálních soklů. Ve výšce 4,5 metru nad podlahou je ukončují nízké hlavice ukončené subtilní krycí deskou půlkruhového tvaru, u hlavice s erbem polygonálního tvaru. Hlavice pokrývá úponek vinné révy s listy a hrozny, pod ním probíhá subtilní prstenec. Rostlinný dekor má plasticky vyvinuté listy, povrchové opracování a provedení detailů však zůstalo zřejmě nedokončeno.⁴⁵⁾ Hlavice severní přípory nese erb pánů z Dražic. Erb přiléhá k hlavici na východní straně a je otočen k závěru, takže z presbytáře nebyl zřejmě vidět. Celá hlavice je tesána z jednoho kusu kamene včetně

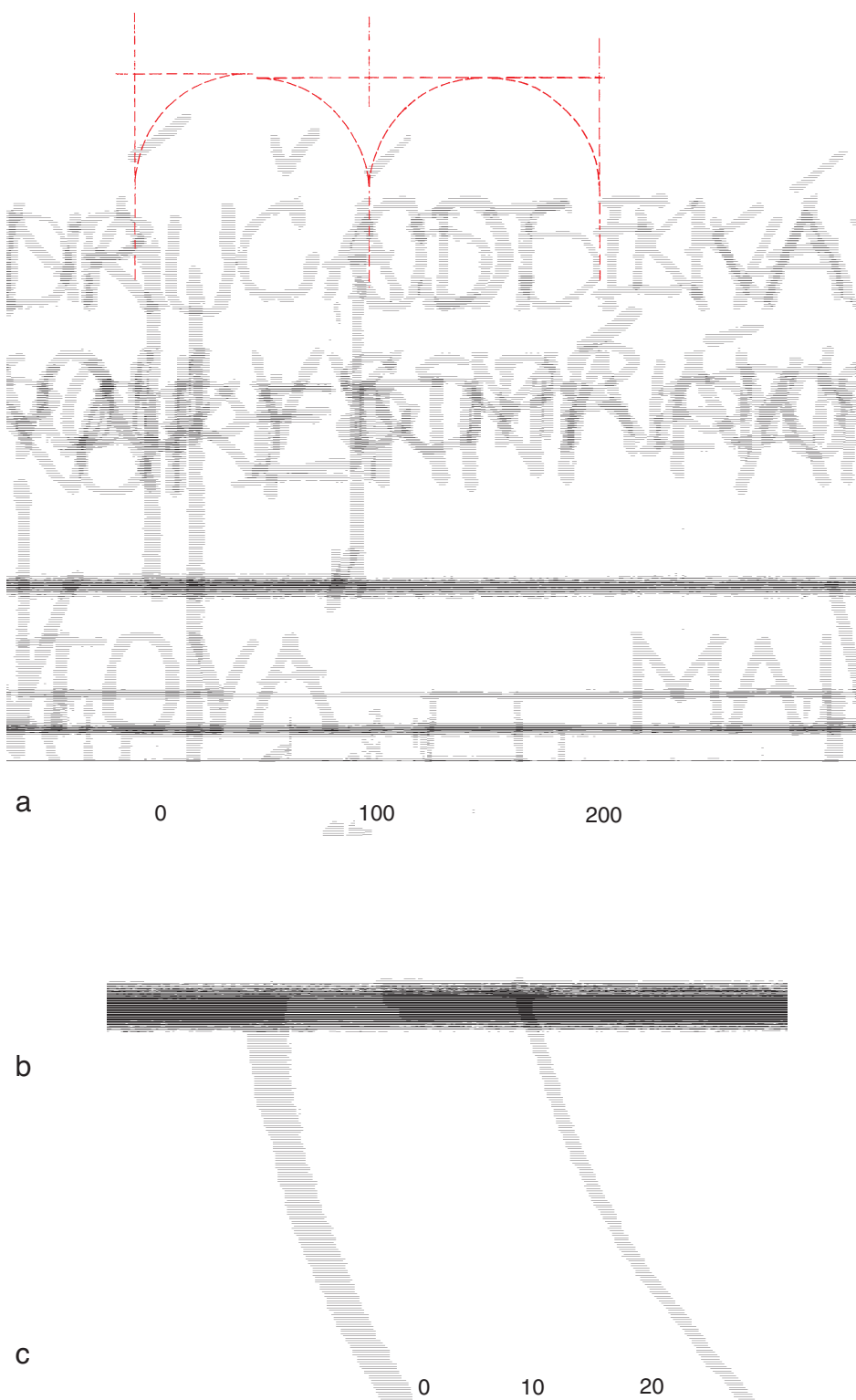

Obr. 14: Benátky nad Jizerou, kostel Narození Panny Marie: a – kružba sedíle; b – detail levé části. Šipkami označena odsekaná část kvádrů s maltovou vysprávkou. Podle návaznosti kružby a profilace levého ostění, zachovaného pouze u druhého kvádrů odshora v malém úseku nad cihelným pasem, lze předpokládat, že levý a střední díl kružby pocházejí z původního výklenku; c – detail pravé poloviny kružby. Rohový díl neodpovídá střednímu a levému dílu. Mohl tak být druhotně použit i z jiné části stavby. Šipkami označena maltová vysprávka v kvádrů ostění.

43) Ing. Blabol, Zaměření kostela. 1976 (uloženo v archivu NPÚ ÚOPSC).

44) V Soupise památek (F. Bareš, o. c. v pozn. 1) se uvádí zaklenutí kostela v roce 1522. V SHP města (J. Muk – H. Jiříková, o. c. v pozn. 1) se připouští podle tvaru klenby i mladší původ z pokročilejšího 16. století.

45) Hlavice byly překryty silnými vrstvami bílých nátěrů. Detaily provedení byly zřejmě až v průběhu restaurování. Pískovcové gotické prvky interiéru restauroval ak. soch. M. Pokorný. Restaurátorské práce probíhaly na podzim roku 2012 souběžně se zpracováním tohoto příspěvku.

Obr. 15: Benátky nad Jizerou, kostel Narození Panny Marie; a – výklenek, pravděpodobně sedíle v jižní stěně závěru; b – profilace kružby levého rohu; c – profilace ostění zachovaná u druhého kvádrů odshora nad cihelným pasem levého ostění (zaměření a kresba E. Vyletová, 2012).

erbu. Dražický erb tvoří tři listy vinné révy. Listy jsou plasticky vyvinuty s vypouklými středy a kresbou žilek. Oproti listům na hlavících jsou provedeny precizněji. Zajímavý je i detail ukončení středního hruškového prutu přípory, který má pod obíhajícím prstencem samostatnou polygonální hlavici s dekorem lísku na spodní straně. Tato polygonál-

ní hlavice má deformovaný tvar směrem k napojení erbu. Po straně přípor těsně pod hlavice-mi se zachovaly výběhy podokenních říms, které jsou však ve vzdálenosti několika centimetrů od přípor ukončeny. Přípory na podélných stěnách oddělující polygonální závěr od běžného pole se nezachovaly. Existenci přípory na jižní straně vpravo od sedíle však nepřímo dokládá cihelná vyzdívka o šířce zhruba 60 cm, odpovídající šířce přípory. Přípora byla zřejmě odstraněna v souvislosti s novým zaklenutím prostoru s půlkruhovým triumfálním obloukem právě v místě bývalé přípory.

Hrotitá okna závěru a nava-zujícího jižního pole mají ostění profilováno hlubokým výžlabkem s pravouhlým odsazením a drobným výžlabkem, který byl narušen zřejmě v souvislosti s odstraněním kružeb a druhotnou úpravou oken. Parapety stávajících oken jsou umístěny zhruba o 1 metr níž než je výška zachovaných výběhů parapetních říms, pouze u okna na jižní straně je to méně, zhruba 0,7 metru, neboť parapet jižního okna dosedá přímo na ostění gotického sedíle. Východní okno je zaslepeno. Dochované výběhy parapetních říms pod hlavice-mi přípor určují výšku parapetů původních gotických oken závěru. O tom, že dnešní parapety oken byly oproti původním spuštěny níž, nepřímo vypovídá i situace parapetu v jižním poli v návaznosti na gotické sedíle. Dodatečné spuštění parapetu limitoval právě pískovcový rám sedíle s kružbou, která, jak ukázal průzkum, byla také zřejmě posunuta níž. Je logické, že při tak radikálním snížení celého prostoru v rámci renesanční přestavby musely být i okenní parapety sníženy, aby okna dostala alespoň minimální výšku a současně proporce. Stávající ostění oken

však byla evidentně při renesanční přestavbě sestavena druhotně z původních gotických ostění. Profilace ostění hlubokým výžlabkem odpovídá ostěním vrcholně gotických oken. Pro druhotné využití ostění hovoří i zjevné nepravidelnosti v provedení oken a to jak ve tvaru lomeného oblouku, tak v návaznosti některých dílů ostění.

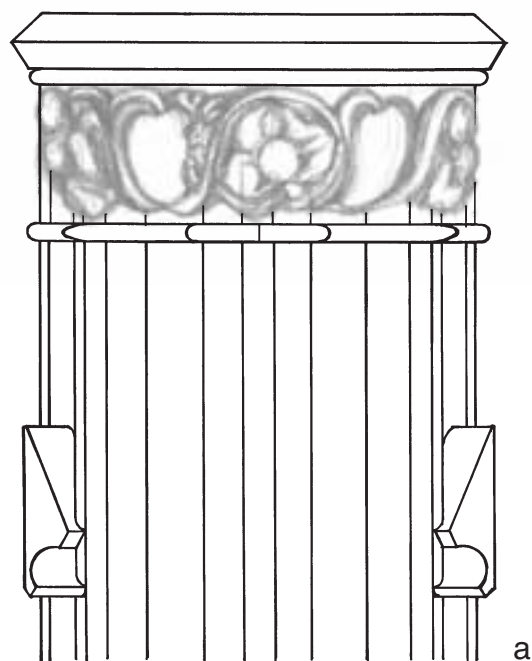

Obr. 16: Benátky nad Jizerou, kostel Narození Panny Marie, pískovcová nika v jihovýchodní stěně závěru.

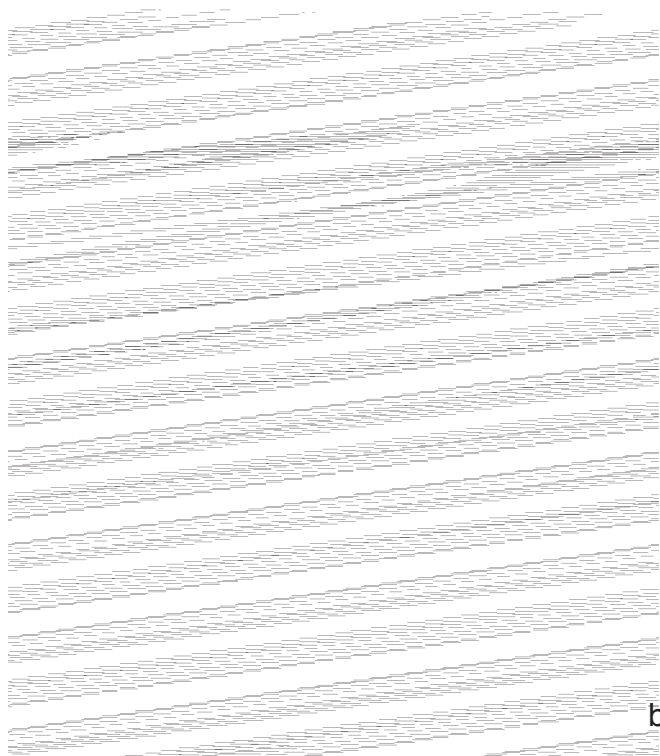
Stěny závěru mají na jižní straně zachován výklenek, pravděpodobně sedile, vlevo od něj drobnou pískovcovou niku a v severní stěně sanktuárium. Pískovcové sedile v pravouhlém rámu je dvoudílné ukončené dvojicí kružeb s půlkruhovými oblouky s trojlisty. Kružba se skládá ze tří dílů, z nichž pravý díl je v detailu odlišný. Sedile je umístěno v ose stěny a zaujímá v podstatě celou šířku pole vymezeného příporami. Profilace ostění je viditelná pouze u kružeb, kde má vyžlabené profily. Sedile bylo narušeno vložením cihelného pasu pod kružbami a odsekáním profilace u svislých částí ostění. Spodní část sedile byla následně při další úpravě zaslepena. V protější severní stěně závěru je umístěno pískovcové sanktuárium s erbem pánů z Dražic. Sanktuárium je obdélné ukončené trojúhelným tympanonem a lemované profilovanou lištou, jejíž horní plochu nad tympanonem pokrývají úponky s listy vinné révy. V tympanonu je umístěn erb pánů z Dražic. K původnímu vybavení stěn závěru náleží ještě drobná pískovcová nika v jihovýchodní stěně závěru ukončená trojlistou kružbou.

V části dnešní lodi se na podélných stěnách žádné viditelné gotické prvky nezachovaly. Na základě nálezů zjištěných při průzkumu západní části severního i jižního průčelí (viz níže) byla v odpovídajícím místě v interiéru sondážně ověřována situace předpokládaných vstupů. Nálezovou situaci obou podélných stěn pak bylo možné dokumentovat po odstranění narušených omítek v celé délce západního pole. Zdivo spodní části severní stěny je z lomového kamene,

Obr. 17: Benátky nad Jizerou, kostel Narození Panny Marie, přípora: a – konzola pro sochu, b – sokl; c – profilace (zaměření a kresba E. Vyletové, 2012).

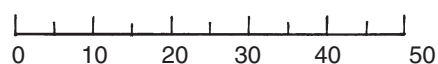
a

b

c

místa s příměsí cihel, které jsou patrné lokálně zhruba od výšky 1,7 metru. V pravé části západního pole je umístěn pískovcový pravouhlý portál, jehož poloha odpovídá průzkumem zjištěné špaletě severního průčelí. Nad překladem portálu byla viditelná část cihelného záklenku. U portálu byla provedena hloubková sondáž do zedivky za účelem zjištění profilace, tvaru horního nároží a tvaru soklu. Profilaci portálu tvoří hruškový prut s oblounem střídavě s hlubokými výžlabky, na které navazuje pravouhlý rám vstupu bez koutové sedlové konzoly. Jednotlivé pruhy mají vlastní polygonální soklíky, vyrůstající ze šikmé plochy trnože. V levé části stěny byla

zazděná obdélná nika s parapetem ve výšce 1,7 metru a pod ní pískovcový článek s trojicí hruškových profilů. Obdélná nika o rozměrech 42 × 58 cm má ostění provedeno z nepravidelných přitesávaných stojek a lomového zdiva lokálně s cihlami v parapetu. Ve spáře je patrná dovnitř zabíhající hladká bíle olíčená omítka. U pískovcového článku se podle tvaru a zabíhající profilace hruškových prutů dovnitř zedivky pod šikmým úhlem zřejmě jedná o spodní díl

Obr. 18: Benátky nad Jizerou, kostel Narození Panny Marie: a – západní pole severní stěny se zazděným portálem; b – detail profilace v sondě horního rohu; c – detail sondy soklu; d – kamenická značka v nadpraží.

žebrové klenby s výběhy trojice hruškových žeber a polovičními přízdními žebry. Článek byl zazděn tak, že horní ložná plocha klenebního dílu lícovala se stěnou. Na ložné ploše byly zachovány pomocné konstrukční linky ve směru příčné a podélné osy ukončené středním hruškovým profilem a dvou os symetricky pod úhlem 28 stupňů ve směru obou bočních hruškových profilů. Úhel obou os žeber odpovídá úhlu přípor v nárožích závěru. Podle kolmo navazujících přízdních žeber, z nichž se nepoškozené zachovalo pouze jedno, klenební díl však náležel přímé stěně, nikoliv nároží.

Na jižní straně bylo pískovcové zdivo stěny zachováno shodně s nálezovou situací na průčelí zhruba v délce dvou třetin západního pole, zbývající západní třetinu v šířce 1,6 metru tvořila zazdívka. Zcela vpravo při nároží byla zachována část pískovcové stojky s náběhem lomeného oblouku. Ostění stojky bylo z části zakryto nárožním pilířem západní stěny. Podle provedené sondy byla stojka směrem od líce profilována oblounem s pravouhlým odsazením a výrazným hlubokým výžlabkem, dále navazovalo ostění kolmo, hlouběji sonda nebyla vedena. Charakter pískovcového zdiva z podélných lomových kvádrů kladených na ležato vlevo od zazdívky odpovídal charakteru zdiva viditelného na průčelí. Pouze ve spodní části byla patrná cihelná zazdívka.

Po odstranění omítek spodní části hranolových pilířů nesooucích renesanční klenbu bylo ve zdivu zjištěno velké množství druhotně užitých tesaných kvádrů, ojediněle byla patrná profilace. Ve zdivu jižního pilíře se nacházel článek s profilací obdobnou s profilací stojky zachované v pravém nároží stěny.

O stavebním vývoji gotické stavby vypovídají i nálezové situace viditelné v podkroví dnešního kostela. V podkroví je jasně zřetelná vodorovná spára, oddělující zdivo obvodových stěn od mladší nadezdívky. Vodorovná spára probíhá ve výšce zhruba 7,2 metru nad stávající podlahou po obvodu podélných stěn včetně závěru. Nadezdívka se od zdiva obvodových stěn odlišuje strukturou zdění, je provedena z drobnějšího lomového pískovce s příměsí cihel, zatímco zdivo obvodových stěn pod uvedenou spárou, jehož líc je viditelný nad rubem klenby, je provedeno z lomového pískovce. Na severní stěně mezi západním nárožím a triumfálním obloukem byla v obvodovém zdivu mezi rubem klenby a vodorovnou spárou patrná následující nálezová situace. Ve vzdálenosti 3,65 metru od západního nároží byla viditelná zazdívka špalety o šířce 1,1 metru. Výška zazděného otvoru je neznámá. Ve spodní části zakrývá zazdívku dodatečně vložená klenba. Horní část otvoru se nezachovala, byla odstraněna v souvislosti s provedením nadezdívky. Ve zbývajících částech stěny žádné stopy po otvorech nebyly patrné. Zhruba do vzdálenosti 9 metrů od západního nároží byl líc stěny zcela zbaven omítky, dále v rozsahu 6 metrů až k triumfálnímu oblouku se v podstatě v souvislém páse zachovaly části hladké interiérové omítky s nástěnnou malbou. Omítka s malbou, byť zachovaná pouze fragmentárně, nebyla ve styku s klenbou nijak viditelně narušena, což znamená, že klenba byla zřejmě k obvodovým stěnám přisazena s minimálními zásahy. Zásahy v obvodovém zdivu v souvislosti s vložením klenby lze částečně zaznamenat u středního klenebního pole, kde je patrný náznak vytvoření pískovcového záklenku nad výsečí s lokální cihelnou dozdvídkou. Nástěnná malba, dochovaná pouze ve frag-

Obr. 19: Benátky nad Jizerou, kostel Narození Panny Marie, zazděná nika a pískovcový článek v levé části západního pole severní stěny.

Obr. 20: Benátky nad Jizerou, kostel Narození Panny Marie, pískovcový článek s trojicí hruškových prutů (spodní zakryt omítkou) a rytými konstrukčními linkami ve směru příčné a podélné osy ukončené středním hruškovým profilem a dvou os symetricky pod úhlem 28 stupňů.

mentu, zřejmě zaujímal pole o šířce 4 metrů vymezené svislými červenými pásy se zeleným vegetabilním ornamentem. Pravý pás částečně zakrývá zdivo stávajícího triumfálního oblouku, levý pás je částečně viditelný vlevo od rubu východní výseče. Pravděpodobně se jednalo o figurální malbu. Kromě fragmentů draperie zachycuje dochovaný fragment malby snad domek s kalichem.⁴⁶⁾ Na protější již-

46) F. Bareš, o. c. v pozn. 1, s. 308. Zbytky fresek jsou datovány do přelomu 15. a 16. století.

Obr. 21: Benátky nad Jizerou, kostel Narození Panny Marie: a – západní pole jižní stěny se zazděným vstupem v pravé třetině a částí ostění portálu v nároží; b – detail ostění.

ní stěně se fragment interiérové omítky zachoval u triumfálního oblouku a dále nad středním polem klenby, nad nímž probíhal v podstatě souvisle, zde však bez patrných stop malířské výzdoby. Nad východní výsečí mezi triumfálním obloukem a středním polem a v úseku nad západní výsečí se žádná omítka nedochovala. Na jižní straně nebyly v obvodovém zdivu nad rubem klenby patrné ani žádné stopy po zazděných otvorech. Na stěnách závěru se nezachovaly žádné omítky ani nebyly patrné žádné stopy po špaletách okenních otvorů. Lokálně byl u výsečí patrný ve zdivu stěny náznak záklenku a v nároží cihelná plenta.

Zmíněná nadezdívka nad vodorovnou spárou je s největší pravděpodobností barokního původu a zřetelně tak odděluje starší fáze gotické, případně renesanční. Vzhledem k absenci jakýchkoliv stop po zaniklých gotických člancích, okenních ostění nebo přípor zejména v závěru, který nepochybně osvětlovala vysoká okna a kde se spodní části přípor zachovaly, nepochází zdivo viditelné nad rubem renesanční klenby z původní gotické stavby z poloviny 14. století. Pravděpodobně je pozdně gotického původu z obnovy kostela po husitských válkách, s čímž by korespondoval i předpokládaný pozdně gotický původ maleb.

Dílicí poznatky ke stavebnímu vývoji gotického kostela přinesl také průzkum prováděný v souvislosti s opravou fasád v letech 2004–2005.⁴⁷⁾

Průčelí dnešní lodi tvoří jednolitý celek s polygonálním závěrem bez odsazení. Jižní průčelí a závěr jsou členěny mohutnými opěráky, které nejsou odstupněné a jsou ukončeny pultovou stříškou. Jižní průčelí je členěno opěráky celkem na 4 pole. Severní průčelí kostela je členěno na dvě části mohutnou hranolovou patrovou přístavbou sakristie s oratoří, která má shodnou výšku s lodí. Korunní profilovaná římsa výškově sjednocuje průčelí lodi s přístavbou. Průčelí je členěno předsazeným omítaným soklem vyjma západní části severního průčelí, které nemá ani sokl ani opě-

ráky. Stěny závěru a navazující jižní pole jižního průčelí jsou prolomeny širokými okny s lomeným obloukem v pískovcovém ostění. V západním poli obou průčelí je umístěno okno s půlkruhovým záklenkem. Ve třetí ose jižního průčelí je k nároží s opěrákem vestavěn krytý vstup se schodištěm do krypty.

Teprve po odstranění omítek ve spodní části stěn bylo možné sledovat průběh původního soklu včetně profilace římsy a charakter zdiva stěn i opěráků. Sokl, obíhající jižní průčelí se závěrem, byl značně poškozen a z velké části měl líc dozdivaný cihlami. Pod zjednodušující úpravou omítky horní zešíkmené plochy soklu byla zachována původní profilovaná pískovcová římsa. I přes četná poškození bylo možné dobře sledovat její průběh. Sokl s profilovanou římsou obíhal průčelí včetně opěráků. Opěráky měly nad soklem čela vyzděná z přesně tesaných kvádrů s tenkými spárami. Zdivo spodní části stěn nad soklem bylo provedeno z lomového pískovce kladeného naležato. Druhotné zásahy s cihelnou zazdívkou byly viditelné ve východním poli, kde se v interiéru nachází sedile a složitější nálezořová situace byla zjištěna i v západním poli. Odlišná situace byla také u západního opěráku jižního průčelí. Po odstranění omítek bylo zjištěno, že západní opěrák byl přizděn dodatečně. Na rozdíl od ostatních opěráků s přesně tesanými kvádry, měl západní opěrák čelo vyzděné z lomového kamene, pouze s nárožími armovanými většími kvádry. Jednoznačným důkazem dodatečného připojení byl nález fragmentu profilovaného článku pod zdivem piliře. Z profilovaného článku se zachovaly pouze tři kvádry nad sebou ve výšce od 0,6 metru do 1,75 metru nad soklem, tedy zhruba do výšky 2,7 metru nad stávajícím terénem. Výše bylo zdivo přezděno. Z fragmentu profilace byla viditelná pouze část výžlabku, zbývající část byla odsekána. Podle dochovaného fragmentu měl článek šířku zhruba 22–26 cm. V západním poli průčelí ve vzdálenosti 3 metry od profilovaného článku se ve zdivu zachovalo ostění z tesaných kvádrů, podle kterého se profilace římsy soklu zalamovala. Reakce soklu na ostění do-

47) Viz pozn. 2.

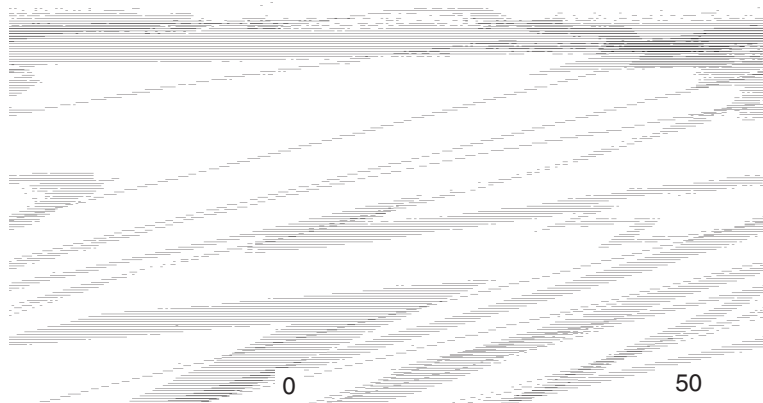

Obr. 22: Benátky nad Jizerou, kostel Narození Panny Marie, západní pole severní stěny, portál (zaměření a kresba E. Vyletová, 2012).

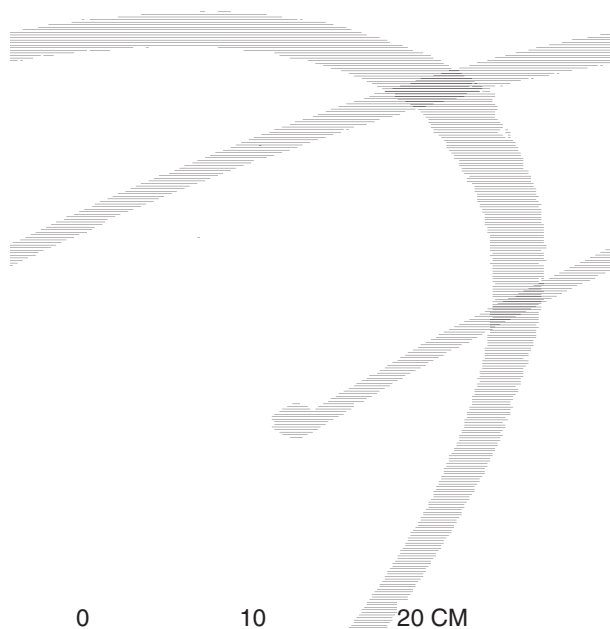
kládá jejich jednotný původ. Tesané kvádry ostění se vyznačovaly stejnou přesností a kvalitou kamenické práce jako čela opěráků. Ostění zabíhalo v zádívce kolmo, do hloubky 8 cm nebyla viditelná profilace. Ostění bylo zachováno pouze do výšky 2,1 metru nad terénem, výše bylo odstraněno. Na ostění byla druhotně nasazena pata záklenku z lomového pískovce, z něhož se zachovala pouze část. Zádívka otvoru pod druhotným pískovcovým záklenkem v šířce 1,42 metru byla z nepravidelného lomového kamene, zbývající západní část stěny za spárou byla ve spodní části z lomového a smíšeného zdiva, výše pak z cihel. Naopak zdivo v pravé části pole mezi ostěním vstupu a torzem pískovcového článku bylo kompaktní, vyzdéné z lomového pískovce, kladeného přibližně v rádcích. Zachováno bylo zhruba do výšky 2,5 metru nad stávajícím terénem, výše bylo na průčelí viditelné zdivo cihelné. Podle obíhajícího soklu náležela tato část stále exteriéru.

Na severním průčelí v jeho západní polovině byl po odstranění omítek do výšky zhruba 3 metrů ve stěně viditelný otisk odstraněného náběhu klenby a pískovcové ostění špalety záděného vstupu. Tato část stěny nebyla na průčelí jako jediná členěna opěráky ani soklem. Ze zaměření je rovněž patrné, že tato část stěny je oproti ostatním obvodovým stěnám zhruba o 20 cm širší.⁴⁸⁾ Otisk odsekané paty klenby byl umístěn zhruba ve výšce 182 cm nad úrovní

48) Viz pozn. 43.

Obr. 23: Benátky nad Jizerou, kostel Narození Panny Marie, pískovcový článek s trojicí hruškových prutů, pravděpodobně výběhů klenebních žeber a rytými konstrukčními linkami. Přerušovanou a slabou čarou znázorněny nedochované nebo zakryté části (zaměření a kresba E. Vyletová, 2012).

Obr. 24: Benátky nad Jizerou, kostel Narození Panny Marie, profilace záděných portálů západního pole interiéru: a – profilace sondážně odkryté části ostění v západním nároží jižní stěny; b – profilace pravoúhlého portálu západního pole severní stěny (zaměření a kresba E. Vyletová, 2012).

odvodňovacího kanálu, což může být okolo 2,4 metru nad úrovní původního terénu, respektive podlahy. Původní úroveň můžeme přibližně odvodit podle úrovně podlahy interiéru kostela, která je oproti dnešnímu terénu zhruba o 0,9 metru niž. Podle obrysu odsekaného lince měla pata klenby šířku 73 cm. Zachovaly se z ní 3 kvádry nad sebou o celkové výšce 108 cm, z nichž vybíhaly na obou stranách výběhy pískovcových článků. Ve styku se zdivem byl viditelný tesaný povrch. Náběh měl na každé straně jiný tvar. Na pravé straně byl obloukový, na levé přímý. Je zřejmé, že vybíhající konstrukce nebyla symetrická. Obloukový výběh na pravé straně je zřejmě pozůstatkem přízedního žebra. Podle šířky dochované konstrukce se nejspíš jednalo o náběh pasu s křížovou žebrovou klenbou na západní straně. Přímý náběh na opačné straně mohl být pouze hranou kolmo vybíhajícího pasu. Na východní straně se tedy prostor nejspíše otvíral klenutým pasem do odlišné části. Otisk vybíhající stěny zjištěn nebyl. Vpravo od náběhu klenby ve vzdálenosti asi 0,6 metru bylo zachováno ostění špalety se segmentovým záklenkem. Ostění včetně záklenku bylo provedeno z pískovcových tesaných kvádrů. Ostění zabíhalo dovnitř špalety kolmo, záklenek měl okosenou hranu. Šířka otvoru byla 1,58 m, výška nad druhotně zvýšeným terénem 2 metry, původní výška otvoru vzhledem k předpokládané nižší úrovni podlahy mohla být pravděpodobně okolo 2,5 metru. Špaletě odpovídá pravouhlý profilovaný portál na straně interiéru kostela, zjištěný následně při sondážním průzkumu.

Původní opěrák byl podle provázaného zdiva v soklové části a fragmentů soklové římsy prokázán ve východní stěně stávající sakristie. Ve zdivu sakristie byly druhotně zazděny architektonické články gotického původu, z nichž článek s trojicí hruškových profilů lze ztotožnit s dochovanými příporami závěru, druhý z článků by mohl být částí ostění původního okenního záklenku.

Původní opěrák byl podle provázaného zdiva v soklové části a fragmentů soklové římsy prokázán ve východní stěně stávající sakristie. Ve zdivu sakristie byly druhotně zazděny architektonické články gotického původu, z nichž článek s trojicí hruškových profilů lze ztotožnit s dochovanými příporami závěru, druhý z článků by mohl být částí ostění původního okenního záklenku.

INTERPRETACE – HYPOTETICKÁ REKONSTRUKCE GOTICKÉHO PRESBYTÁŘE

Z rozboru stavby vyplývá, že dnešní kostel z podstatné části tvoří presbytář původního cyriackého klášterního kostela z doby kolem poloviny 14. století. Z datace svěcení můžeme odvodit, že v roce 1359 byla podstatná část stavby hotova. Obdélný polygonálně ukončený půdorys šířky 9,2 metru a délky kolem 23 metru by svými rozměry odpovídal obvyklým půdorysům vrcholné gotických presbytářů mendikantských klášterních kostelů, pro které byly shodně s řádem cyriaků typické dlouhé presbytáře. Rozměry by zhruba odpovídaly třem klenebním polím s polygonálním závěrem, přičemž šířku klenebního pole odvozujeme od oso-

Obr. 25: Benátky nad Jizerou, kostel Narození Panny Marie, podkroví kostela, pohled na severní stěnu s omítkou s pozdně gotickou malbou nad rubem renesanční klenby.

vé vzdálenosti dvou původních opěráků na jižní straně. V otázce původní délky presbytáře je třeba s ohledem na jiné chybějící doklady vzít v úvahu polohu předpokládaného vstupu z exteriéru v západním nároží jižní stěny, jehož špaletu považujeme s ohledem na náleзовou situaci na průčelí (profilace soklu se podél otvoru zalamuje) za původní součást stavby. Presbytář tak mohl být oproti dochovaným 23 metrům i delší. Nelze však vyloučit ani variantu, že se jednalo o vstup do lodi. Pak by měl presbytář pouze dvě klenební pole a závěr. Případné stopy po lettneru oddělující presbytář od lodi jsou dnes pod přízděnými pilíři v interiéru stěží zjištělné. Přesnou délku původního gotického presbytáře tedy neznáme a neznámý je rovněž půdorys lodi i to, zda byla stavba v plánovaném rozsahu dokončena. Potřebu dlouhého presbytáře, odděleného od lodi, lze očekávat také v případě, že kostel byl zároveň farním.

Pro rekonstrukci původní podoby gotického presbytáře a interpretaci dochovaných konstrukcí a náleзовých situací je zásadní úvaha o proporcích interiéru a jeho celkové výšce. Vzhledem k radikálnímu snížení stavby při renesanční přestavbě a tudíž absenci konstrukcí horní části stavby musíme při úvahách o původní výšce presbytáře vycházet především z dobových analogií. Za obvyklý poměr šířky k výšce vrcholné gotických presbytářů 1. poloviny 14. století můžeme považovat poměr 1 : 2, případně 1 : 1,7. V některých případech ale dosahoval poměr šířky k výšce až kolem 1 : 2,5 až 2,7 jako například u presbytáře minoritského kostela sv. Jakuba nebo karmelitského kostela P. Marie Sněžné v Praze, které s výškou kolem 30 metrů patřily k nejvyšším pražským chrámům. Při obvyklém poměru šířky k výšce 1 : 2 by výška benátského presbytáře byla kolem 18 metrů, tedy více jak dvojnásobná oproti dnešnímu stavu.

Zcela zásadní pro interpretaci původního prostorového uspořádání a výšky prostoru jsou přípory v nárožích závěru. Přípory ukončují hlavice ve výšce zhruba 4,7 metru

Obr. 26: Benátky nad Jizerou, kostel Narození Panny Marie, detail kvádrového zdiva původního opěráku (stav v průběhu opravy 2005).

Obr. 27: Benátky nad Jizerou, kostel Narození Panny Marie, okno závěru s ostěním s hlubokým výžlabkem sesazené druhotně z původních gotických oken.

nad podlahou. Vzhledem k šířce presbytáře přes 9 metrů je v podstatě vyloučené, aby původní gotická klenba byla nasazena tak nízko nad podlahou. Ostatně dnešní proporce kostela jsou toho výmluvným dokladem. Pokud se tedy nejednalo o hlavice tvořící přechod mezi příporou a klenbou, pak je logická interpretace těchto prvků jako konzol pro sochy.⁴⁹⁾ V případě, že přípory byly členěny nikami se sochami, pak by nasazení klenby muselo být podstatně výš. Výška celého prostoru by v tomto případě velmi pravděpodobně dosáhla dvojnásobku šířky tedy kolem 18 metrů, což by odpovídalo obvyklému poměru šířky k výšce vrcholné gotických presbytářů. Vysoký světelně akcentovaný chór odpovídal i požadavkům a poslání cyriaků.⁵⁰⁾

Architektonické řešení závěru gotického presbytáře je na základě dochovaných architektonických článků a nálezových situací poměrně dobře rekonstruovatelné. Závěr presbytáře členily svazkové přípory s trojicí hruškových prutů, z nichž se zachovaly spodní části přípor v nárožích. Přípory byly nad podokenní římsou přerušeny nikami pro sochařskou výzdobu. O sochařské výzdobě a její ikonografii nemáme bohužel žádné poznatky. Je otázkou, jaký význam lze v této souvislosti připisovat umístění dražického erbu na konzole severní přípory závěru. Zvláštní je, že erb je otočen k závěru a nikoliv do prostoru presbytáře, takže nebyl z presbytáře zřejmě téměř vidět.⁵¹⁾ Přípory podélných stěn

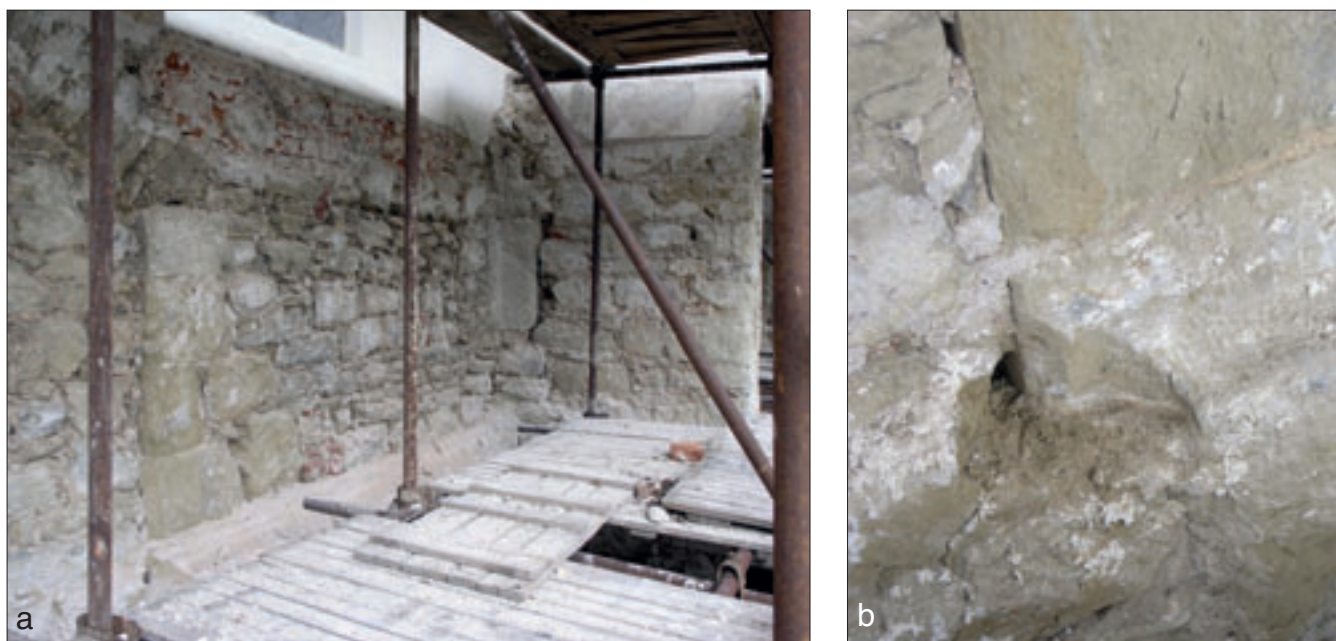
oddělující běžné pole od závěru se nedochovaly, byly při pozdější přestavbě odstraněny. To nepřímě dokládá cihelná zdivka na jižní straně vpravo od sedile, která má shodnou šířku s ostatními příporami. Ve výšce 4,2 metru členila stěnu průběžná podokenní římsa, jejíž výběhy se zachovaly pod konzolami přípor. Závěr gotického presbytáře osvětlovala vysoká okna s ostěním profilovaným hlubokým výžlabkem a parapety ve výšce 4,2 metru nad podlahou. Severní stěnu členil sanktuář s trojúhelným tympanonem nesoucím dražický erb lemovaný lištou s horní plochou pokrytou úponkem s listy vinné révy. Jižní pole závěru vyplňoval pravoúhlý výklenek s dvojicí kružeb, pravděpodobně sedile, vlevo od něj byla umístěna drobná nika ukončená trojlístem. Tesané architektonické články vypovídají o vysoké úrovni a kvalitě kamenické práce. Naproti tomu u rostlinného dekoru hlavic je patrná určitá nejistota v provedení, která svědčí o tom, že kvalita kamenosochařské práce nedosahovala zřejmě úrovně práce kamenické. Kvalitou provedení a detailem se odlišují pouze vinné listy dražického erbu na konzole severní přípory.

Rekonstrukce původní podoby zbývajících částí presbytáře včetně jeho původní délky je oproti závěru nejasná a mnoho otázek zůstává nadále otevřených. Severní stěna od západního nároží po dnešní sakristii a zdivo s dochovanými pozdně gotickými omítkami nad rubem renesanční klenby pocházejí s největší pravděpodobností až z pozdně gotické přestavby, a tak nemáme žádné doklady o oknech a členění podélných stěn původní gotické stavby. Vzhledem ke klesajícímu terénu jižně od kostela můžeme předpoklá-

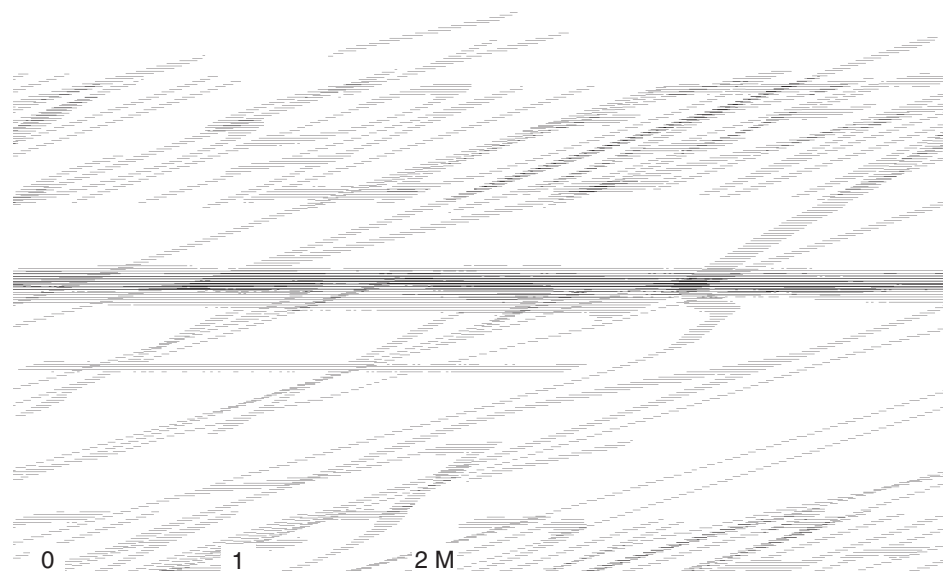
49) Za podnět k této interpretaci děkuji M. Hauserové.

50) H. Soukupová, o. c. v pozn. 5, s. 264–266.

51) Erby na konzolách dokládají obvykle vazbu donátora k postavě světe umístěného na konzole.

Obr. 28: Benátky nad Jizerou, kostel Narození Panny Marie: a – západní pole jižního průčelí s fragmentem profilovaného článku pod mladší přístěvkou pílře. Vlevo ostění původního vstupu; b – detail pískovcové římsy soklu zalamující se podél ostění (stav po odstranění omítek 2005)

Obr. 29: Benátky nad Jizerou, kostel Narození Panny Marie, západní pole jižního průčelí s nálezy po odstranění omítek (zaměření a kresba E. Vyletová, 2005).

dat, že sakristie byla umístěna na severní straně presbytáře, kde také na základě výkladu textu „In capella s. Katherine in altari penes hostium“, v překladu „V kapli sv. Kateřiny v oltáři na straně hostie“, tedy na straně sanktuáře, můžeme předpokládat existenci kaple sv. Kateřiny.⁵²⁾ S ohledem

52) J. Emler, o. c. v pozn. 8, s. 303.

53) O tom pojednává např. M. Hörsch, *Zur Architektur unter König Johann dem Blinden*, in: J. Fajt – A. Langer edd., *Kunst als Herrschaftsinstrument: Böhmen und das Heilige Römische Reich unter den Luxemburgern im europäischen Kontext*. Berlín 2009, s. 80 (uvádí klášterní kostel v Dolních Kounicích). Dále P. Kalina – J. Kotátko, *Praha 1310 až 1419. Kapitoly o vrcholné gotice*. Praha 2004, s. 118, Kalina jako

na pravděpodobné umístění sakristie, případně i kaple na severní straně a předpokládanou existenci předsíně na jižní straně by pak okna podélných stěn presbytáře minimálně v jejich západní části měla logicky parapety ve vyšší poloze oproti závěru. Otázku členění stěn připorami případně jejich absenci by mohly doložit stopy po jejich odstranění, které byly zatím zjištěny pouze na rozhraní závěru a běžného pole. Zatím nemůžeme vyloučit žádnou z možných variant včetně té, že klenba presbytáře oproti závěru mohla spočívat pouze na zkrácených příporách nebo na konzolách. Situace, kdy přípory člení stěnu od země až do klenby pouze v závěru presbytáře, jsou dobře známy i z dalších příkladů. Tato situace je vysvětlována zdůrazněním významu závěru oproti ostatním částem presbytáře

a snahou vyznačit tak posvátný obvod kolem hlavního oltáře.⁵³⁾ Důvodem mohla být i existence chórových lavic.

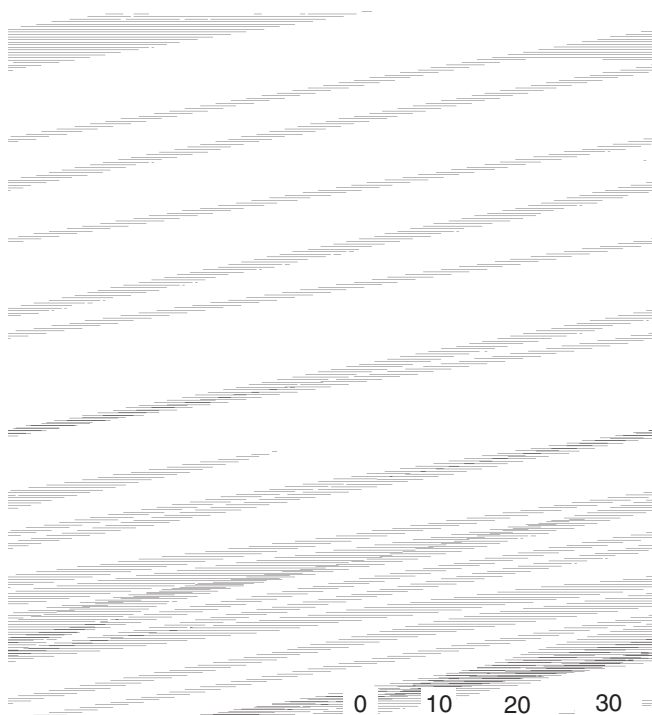
Nejasnosti zůstávají také v otázce způsobu zaklenutí presbytáře i klenebního obrazce závěru. Jediným dochovaným prvkem in situ, podle kterého lze usuzovat na podo-

příklady uvádí pražské kostely Panny Marie Sněžné, sv. Jindřicha, sv. Apolináře či emauzský klášterní kostel. Z řady dalších příkladů můžeme jmenovat presbytář františkánského kostela v Chebu. Z rakouských zemí lze uvést například presbytář minoritského kostela v Ennsu nebo bývalého minoritského kostela v Grazu, in: G. Brucher, *Geschichte der Bildenden Kunst in Österreich. Band II. Gotik*. Wien 2000, s. 231, 248, 260.

bu klenby, jsou koutové přípory polygonálního závěru. Při interpretaci klenebního obrazce vycházíme z předpokladu, že jednotlivému prutu přípory odpovídalo žebro klenby. Trojice hruškových prutů v nároží svírá navzájem úhel zhruba 28 stupňů, přičemž střední prut je oproti bočním mohutnější. Směru natočení prutů by nejspíše odpovídal obrazec hvězdové klenby. Nedochovala se však ani jedna z přípor podélných stěn na rozhraní závěru a navazujícího obdélného pole, podle které by bylo možné rekonstruovat předpokládaný obrazec nejen závěru klenby, ale i navazující obdélné části presbytáře. V literatuře uváděná analogie s obrazcem klenby závěru katedrály v Narbonne a zaniklým klenebním obrazcem závěru kostela P. Marie Sněžné v Praze je nepřesná.⁵⁴⁾ Závěr katedrály v Narbonne a podle dochovaných přípor i závěr kostela Panny Marie Sněžné v Praze byly na rozdíl od složitějšího obrazce benátské klenby zaklenuty pouze paprscitě. V kostele P. Marie Sněžné to vyplývá z přípor v nárožích závěru, které tvoří hruškový prut v ose a dvojice polovičních prutů odpovídajících přízedním žebřům. Tomu ale neodpovídá situace v Benátkách, kde se jedná o trojici hruškových prutů směřujících do prostoru. Zvláštností klenebního obrazce katedrály v Narbonne byl vložený trojprasek mezi běžné obdélné pole a paprscitý závěr. Na rozhraní obdélného pole a závěru pak měla odpovídající přípora o jeden prut navíc ve směru výběhu žebra tohoto obrazce. Stejná situace je zachována i v kostele P. Marie Sněžné v Praze. Doklady tohoto řešení však v Benátkách chybí, přípora na rozhraní obdélného pole a závěru se nezachovala. Z uváděných analogií jižní Francie by pak situace výběhů trojice žebířů v nárožích závěru nejlépe odpovídala výběhům žebířů klenby závěru dominikánského kostela sv. Jakuba v Toulouse, jehož chór byl dokončen 1298. Klenba v Benátkách ale musela být řešena odlišně od klenby v Toulouse, která je sklenuta na střední sloup. Příklady hvězdových kleneb z poslední třetiny 13. století a 1. poloviny 14. století nalezneme v okolních zemích, ale i u nás více, většinou se však jednalo o kapitulní síně, případně kaple, převážně s klenbami se střední podporou. U velkých chrámových staveb byla použita hvězdová klenba například v křížení katedrály v Amiens (pravděpodobně 1264). Hvězdová klenba se nachází také ve skicách Villarda de Honnecour.⁵⁵⁾

54) V. Mencl, *Poklasická gotika jižní Francie a Švábska a její vztah ke gotice české*, In: *Umění* 19, 1971, s. 230–231.

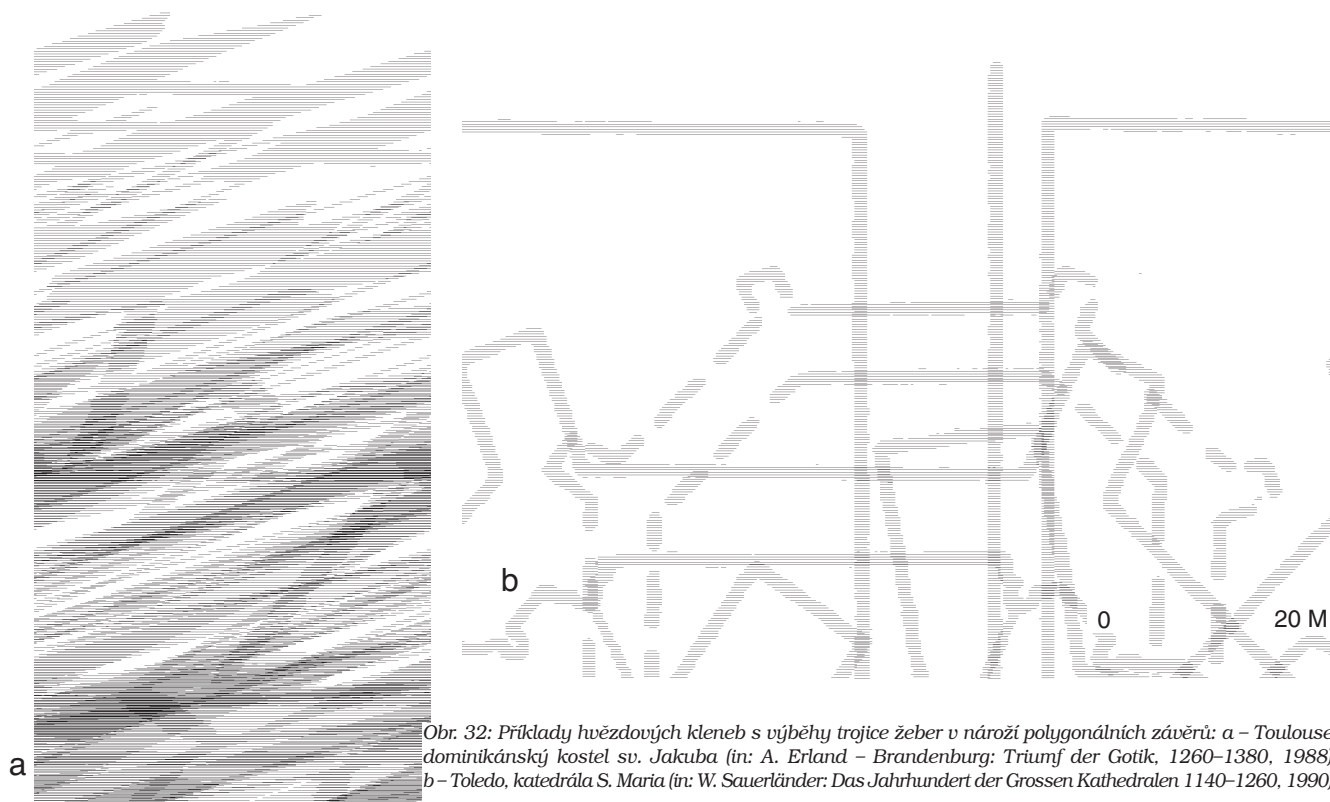
55) J. Kuthan – J. Royt, *Katedrála sv. Víta, Václava a Vojtěcha: svatyně českých patronů a králů*, Praha 2011, s. 89. K počátkům užití hvězdových klenb a jejich vlivu na českou gotickou architekturu rovněž V. Mencl, *Česká architektura doby lucemburské*, Praha 1948, s. 55 až 59. Uvádí příklady hvězdových kle-

Obr. 30: Benátky nad Jizerou, kostel Narození Panny Marie, architektonické články druhotně zazděné ve zdivu sakristie (zaměření a kresba E. Vyletová, 2005).

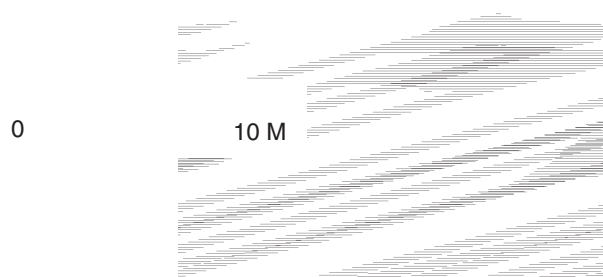
Obr. 31: Praha, kostel Panny Marie Sněžné. Pohled do závěru, který hruškovými příporami přerušenyými nikami pro sochy připomíná řešení závěru benátského kostela.

Obr. 32: Příklady hvězdových kleneb s výběhy trojice žeber v nároží polygonálních závěrů: a – Toulouse, dominikánský kostel sv. Jakuba (in: A. Erland – Brandenburg: *Triumpf der Gotik*, 1260–1380, 1988); b – Toledo, katedrála S. Maria (in: W. Sauerländer: *Das Jahrhundert der Grossen Kathedralen 1140–1260*, 1990).

Za součást původní gotické stavby můžeme podle výsledků průzkumu považovat vstup na jižní straně opatřený pravděpodobně otevřenou předsíní. Nálezová situace na průčelí dokládá jednotný původ ostění s obvodovým zdívkem a soklem, jehož profilovaná pískovcová římsa se podél ostění zalamuje. Obíhající sokl rovněž naznačuje, že se jednalo o exteriér stavby. O existenci otevřené předsíně usuzujeme z dochovaného fragmentu profilovaného článku, který byl teprve druhotně obezděn opěrným pilířem a který lze nejspíše interpretovat jako koutovou příporu. Pilíř tak pravděpodobně nahradil kolmo vyběhající zeď zaniklé předsíně. V této interpretaci však přetrvávají určité nejistoty. Poloha vstupu neodpovídá ose běžného pole daného vzdáleností dvou východních opěráků. Neobvyklá je také velká vzdálenost od hrany ostění k domnělé nárožní přípoře kolmé stěny. Pokud by byl vstup umístěn na osu stěny, pak by předsíň měla úctyhodné rozměry. Od hrany ostění k předpokládané koutové přípoře je vzdálenost 3 metry. Celková šířka předsíně, pokud tedy nebyla vůči portálu asymetrická, by pak vycházela až kolem 8 metrů, což by odpovídalo rozsahu dvou východních polí. U ostění domnělého vstupu například vzbuzuje rozpaky i to, že spára ve zdivu u ostění

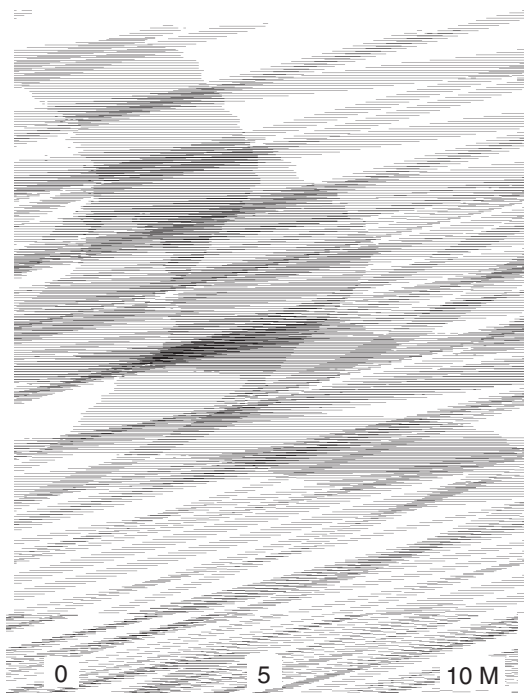
neb od konce 13. století z kapitulních síní (Maulbronn, Vyšší Brod kolem 1300, Sázava kolem 1340), dále kaple sv. Jana v Ennsu (kolem 1340) a poutního kostela v Pöllaubergu z 2. třetiny 14. století. V současné literatuře je rovněž diskutována otázka anglických vzorů jako inspirace hvězdových a síťových kleneb. K tomu např. J. Kuthan, *Splendor et Gloria Regni Bohemia*. Praha 2008. Dvouloďný prostor s pozoruhodnou hvězdovou klenbou závěru dominikánského kostela v Toulouse je rovněž srovnáván s charakterem prostorů anglických kapitulních síní v Salisbury a Westminsteru, in: W. Schenkluhn, *Bettelordensarchitektur im 14. und 15. Jahrhundert*, Darmstadt 2000, s. 191 až 196.

Obr. 33: Benátky nad Jizerou, kostel Narození Panny Marie. Hypotetická rekonstrukce původní hvězdové klenby závěru gotického klášterního kostela cyriaků z poloviny 14. století (kresba E. Vyletová, 2012).

zabíhá kolmo bez náznaku profilace. I přes nejistoty plynoucí z torzálního nálezu nemáme zatím jinou přijatelnou interpretaci. Otvor byl v další stavební fázi snížen a zřejmě nadále sloužil jako vstup. Stojka s náběhem lomeného oblouku zachovaná v interiéru pravděpodobně náleží až této druhotné úpravě. Otevřené předsíně byly ve středověku častou součástí vstupů farních, konventních i katedrálních kostelů zejména ve Francii a plnily různé sakrální i světské funkce. Z německých zemí můžeme uvést jako příklad monumentální předsíně z doby před polovinou 14. století předsíň severního portálu dómu v Augsburgu, v našich zemích z 1. poloviny 14. století předsíň kostela sv. Mikuláše ve Znojmě, další příklady pak převážně až z 2. poloviny 14. století.⁵⁶⁾

56) P. Kroupa, *Farní kostel sv. Mikuláše ve Znojmě, Průzkumy památek II*, 1996, s. 73–99. Další příklady monumentálních předsíní můžeme z našich zemí uvést vesměs až z 2. poloviny 14. století. Především

Obr. 34: Benátky nad Jizerou, kostel Narození Panny Marie. Hypotetická rekonstrukce původní podoby závěru cyriackého klášterního kostela z poloviny 14. století, řez s pohledem k závěru. Ve spodní části přípor nad úrovní parapetů oken jsou znázorněny niky pro předpokládanou sochařskou výzdobu (kresba E. Vyletová, 2012).

Jako poslední zbývá interpretace nálezů západní části severní stěny. Více indicií nasvědčuje tomu, že stěna byla při pozdně gotické přestavbě, která zřejmě následovala po poškození kostela za husitských válek, přezděna. Stěna má větší tloušťku než ostatní obvodové stěny kostela a podle zaměření není zcela rovnoběžná s jižní obvodovou stěnou. Ve stěně je zazděn klenební článek původní gotické klenby, což by samo o sobě ještě nemuselo nutně znamenat mladší původ stěny, neboť se mohlo jednat o zbytkový nepoužitý díl. Určité rozdíly se zdají být však i v charakteru zdiva této a protilehlé jižní stěny. Pozdně gotického původu je pravděpodobně také pravoúhlý portál ve stěně.⁵⁷⁾ Podle otisku pasu s náběhem klenby, zjištěném při průzkumu průčelí, přiléhá na severní straně klenutý prostor.

Parléřovu jižní předsíň svatovítské katedrály, dále předsíň severního vstupu Týnského chrámu nebo jižního vstupu kostela sv. Michala na Starém Městě v Praze. K posledním z uvedených příkladů viz V. Huml – J. J. Outrata, *Historie a gotická podoba kostela sv. Michala na Starém Městě pražském ve 14. století*, In: *Staletá Praha XXVI*, č. 1, 2010, s. 10–16; J. Sojka, *Jižní fasáda chrámu sv. Michala na Starém Městě pražském*, In: *Staletá Praha XXVI*, č. 1, 2010, s. 31–34. Předsíně byly rovněž součástí větších farních kostelů významných měst, jako například kostela v Hradci Králové, ve Vysokém Mýtě nebo v Chrudimi.

57) Pravoúhlé portály se sice před polovinou 14. století rovněž užívaly, ve většině případů však měly v rozích sedlové konzoly nebo byly opatřeny kružbou (např. pravoúhlý portál z presbytáře do sakristie klášterního kostela Rosa Coeli v Dolních Kounicích, M. Hörsch, o. c. v pozn. 53, s. 81). Pravoúhlé portály bez koutových konzol a kružeb jsou známy většinou až z doby po polovině 14. století (hrad Karlštejn, svato-václavská kaple katedrály sv. Víta v Praze). V. Mencl, *Vývoj gotického portálu v českých zemích*, In: *Zprávy památkové péče*, 1960, s. 134–136.

Nezodpovězena zůstává také otázka umístění ambitu. Vzhledem ke klesajícímu terénu není možná jeho poloha na jižní straně. V literatuře se tradičně uvádí pravděpodobné umístění ambitu na západní straně. Literatura se však nijak nezabývá původním rozsahem a půdorysem stavby ve vztahu k dnešní stavbě. Předpokládáme-li, že dnešní stavbu tvoří z podstatné části původní presbytář, pak by na západní straně měla navazovat loď zhruba shodné délky.⁵⁸⁾ Půdorys klášterního kostela by pak zasahoval nejen do půdorysu stávajícího východního křídla zámku, ale zřejmě částečně i do dnešního nádvoří. Za této situace by se jako nejpravděpodobnější jevílo umístění ambitu po severní straně předpokládané lodi. Umístění ambitu by tak zhruba odpovídalo dnešnímu severovýchodnímu nároží zámku a prostoru severně a východně od něj. Zprávy o nálezech v tomto prostoru jsou bohužel značně kusé a neúplné. Kromě základů údajně zjištěných ve dvore a ve východním křídle, byly při záchranném archeologickém výzkumu v roce 1996 před severním průčelím východní třetiny severního křídla v hloubce asi 1,20 m odhaleny koruny tří zdí, které však nebyly dále zkoumány.⁵⁹⁾ V případě, že na dochovaný presbytář navazovala na západní straně stejně dlouhá loď, pak by pozůstatky zdí při severním průčelí zámku mohly skutečně odpovídat ambitu, umístěného po severní straně kostela. Jedná se však o pouhou hypotézu, které nebyly bohužel na základě archeologického výzkumu blíže interpretovány.

ZÁVĚR

Předpokládaná rekonstrukce původní podoby gotického presbytáře cyriackého klášterního kostela, založeného před polovinou 14. století, je zajímavá z několika hledisek. Půdorysné řešení se závěrem $\frac{5}{8}$ odpovídá obvyklým půdorysům řádových staveb s vazbou na tradici dlouhých vysokých chórů vrcholné gotiky 1. poloviny 14. století a v tomto ohledu nijak nevybočuje z běžného schématu. To podstatné, co dává tušit o mimořádnosti stavby, se ale dochovalo pouze v náznacích a zůstává tak částečně v rovině hypotéz. K výtvarně náročným dílům by se v dobovém kontextu řadil presbytář právě nedochovanou hvězdovou klenbou a galerií soch v závěru. Doklady tohoto řešení se však zdají být poměrně přesvědčivé a domníváme se, že na jejich základě lze provést věrohodnou rekonstrukci. Více nejistot má interpretace jižního vstupu s domnělou předsíní. Předpokládané monumentální měřítko této předsíně však mohlo

58) Z malého počtu cyriackých klášterních kostelů v Čechách a okolních zemích známe půdorysy kostelů v Praze a Krakově. Půdorys kostela sv. Kříže v Praze, jehož výstavba se však předpokládá zhruba o půl století dříve než kostela benátského, tvořil presbytář o dvou klenebních polích a paprscitým závěru a stejně dlouhé bazilikální trojlodi. Rovněž půdorys kostela sv. Marka v Krakově má shodnou délku presbytáře a lodi, kterou v tomto případě tvoří dvoulodní hala. Presbytář krakovského kostela podle posledních výzkumů je datován do 1. poloviny 14. století, loď je mladší z doby kolem 1400. V presbytáři obou uvedených staveb byla shodně s benátským kostelem užitá linearizovaná forma přípor s hruškovou profilací. Středověký ambit byl u pražského kláštera umístěn po jižní straně kostela. Oproti běžným zvyklostem klášterních ambítů se však jednalo pouze o chodbu bez obytných místností, které navazovaly v kolmo vyběhající křídle. H. Soukupová, o. c. v pozn. 5, s. 259, 264; A. Sudacka – W. Niewalda, Kosciol sw. Marka w sredniowieczu, in: Z. Kliš red., *Studia z dziejow kosciola sw. Marka w Krakowie*, Krakow 2001, s. 159–170. P. Vlček – P. Sommer – D. Foltýn, o. c. v pozn. 1, s. 532–533.

59) J. Waldhauser, *Záchranný výzkum v areálu zámku v Benátkách nad Jizerou*. 3/1996 (archiv Archeologického ústavu AV ČR Praha).

být záměrně komponované pro dálkové pohledy. Pro sochařskou výzdobu interiéru se obecně uvádí návaznost na tradici chórů chápaných jako kaple s galerií soch, na jejichž začátku stál model pařížské Sainte Chapelle.⁶⁰⁾ Ve francouzských katedrálách klasické gotiky se sochařská výzdoba v interiéru vyskytuje zřídka. V jižní Francii byla sochařská výzdoba uplatněna v interiéru katedrály v Carcassone. Z německých zemí můžeme uvést více příkladů, od 13. století např. v katedrále v Magdeburgu či Naumburgu, kde se objevují i světské sochy panovníků a místní šlechty, dále sochařskou výzdobu interiéru katedrály v Kolíně nad Rýnem a další. K významným příkladům z doby kolem poloviny 14. století patří také rozsáhlý soubor sochařské výzdoby chóru kostela sv. Štěpána ve Vidni. Ve 14. století se objevuje sochařská výzdoba rovněž v interiérech řádových kostelů. Příkladem jsou sochy v interiéru kostela sv. Jakuba řádu německých rytířů v Norimberku z doby kolem poloviny 14. století. Z českých zemí můžeme uvést dva významné klášterní kostely, kde nacházíme určité paralely nebo alespoň náznaky s řešením interiéru benátského kostela.⁶¹⁾ Interiér presbytáře benátského kostela připomíná celkovým řešením s lineárním pojetím přípor s hruškovými pruty přerušeny nikami pro sochy a konzolami se subtilními římsovými prstenci řešení presbytáře karmelitánského kostela P. Marie Sněžné v Praze, založeného v roce 1347, tedy zhruba ve stejné době s benátským kostelem, i když výstavba chóru karmelitánského kostela měla být uskutečněna až v poslední čtvrtině 14. století.⁶²⁾ Druhou stavbou, která benátskému kostelu časově bezpečně předcházela a kde je doložena rodová vazba zakladatele, je klášterní kostel augustiniánů v Roudnici nad Labem. O sochařské výzdobě interiéru této stavby víme bohužel pouze zprostředkovaně z archivních zpráv. V řešení karmelitánského kostela Panny Marie Sněžné, který byl královskou fundací spojenou s korunovaci Karla IV. a Blanky z Valois, ale i v případě roudnického a benátského kostela se tak zřetelně projevuje i funkce reprezentativní. Zde je třeba blíže se zastavit u osoby zakladatele benátského kostela a jeho nejbližšího okolí. Dosavadní literatura připisovala založení kláštera Janovi z Dražic, synovci biskupa Jana IV. z Dražic. Na základě provedeného archivního průzkumu se však lze domnívat, že podnět k založení kláštera mohl vyjít ještě od biskupa Jana IV. z Dražic. Tato skutečnost by velmi dobře korespondovala s předpokládanou náročností benátského kostela. O ovlivnění biskupa Jana IV. z Dražic jihofrancouzským prostředím a jeho ambicích na poli stavebním je z literatury dostatečně známo, i když poslední výzkumy na základě výkladu archivních zpráv a nové datace přímý import z Francie v některých případech zpochybňují. To se týká zejména rodového sídla, hradu v Dražicích, jehož výstavba byla časově posunuta do prvních dvou desetiletí

14. století ještě před jedenáctiletým pobytem biskupa ve Francii.⁶³⁾ Biskup Jan IV. z Dražic pobýval v letech 1311 až 1312 na koncilu ve Vienně a v letech 1318–29 v Avignonu, odkud povolal v roce 1333 stavitele Guillema (Viléma) pro stavbu mostu v Roudnici nad Labem. Význam Avignonu jako sídla papežské rezidence v té době významně vzrostl, a zařadil se tak na poli kulturním mezi důležitá centra evropského významu, kde se setkávali umělci z Itálie, Anglie a Francie. Z Avignonu byl Karlem IV. povolán také Matyáš z Arrasu pro stavbu svatovítské katedrály v Praze, jejíž základní kámen byl položen v roce 1344. První zmínky o plánování Pražské katedrály 1342 však spadají ještě do doby úřadování biskupa Jana IV. z Dražic. Z francouzských vzorů biskup nejspíš čerpal i při přestavbě a umělecké výzdobě paláce na Malé Straně v Praze. Z Francie povolal biskup také kanovníky sv. Augustina do Čech, kde pro ně nechal vystavět v letech 1332–43 již výše zmiňovaný klášter v Roudnici. Podle archivních zpráv byly na vnějších stranách chóru umístěny pozlacené erby pražského biskupství a dražického rodu a uvnitř se kromě maleb nacházely kamenné sochy nádherně polychromované a pokryté zlatem a stříbrem.⁶⁴⁾ Sochařská výzdoba a předpokládaná hvězdová klenba závěru presbytáře benátského kostela inspiraci jihofrancouzským prostředím přímo nedokládají a mohly tak mít daleko širší okruh předloh a inspiračních zdrojů, přesto právě v náročnosti řešení mohla osobnost biskupa a jeho celkový rozhled sehrát důležitou roli. Ostatně jím hojně používaný erb na jeho vlastních stavbách se v závěru presbytáře uplatňuje hned dvakrát, na hlavici přípory a v tympanonu sanktuária. Tématem pro další výzkum tak zůstává srovnávací studium předpokládaných vazeb na roudnickou, případně i dvorskou huť. Právě uplatněním sochařské výzdoby v interiéru řádového kostela se projevuje dobová tendence prolínání dvorských nároků s požadavky řádu.⁶⁵⁾

Konventní kostel cyriaků v Benátkách nad Jizerou tvoří důležitý článek ve vývoji klášterních staveb poloviny 14. století. Založení a výstavba kláštera je odrazem nového rozkvětu řádu v Čechách. O vzrůstajícím významu řádu v českých zemích svědčí i skutečnost, že se pražský klášter stal v roce 1345 sídlem generálního převora celého řádu, tedy hlavním řádovým domem všech evropských klášterů.⁶⁶⁾ Nová zjištění a odvozované hypotézy tohoto příspěvku poukazují na větší a dosud nedoceněný význam benátské stavby. Svoji monumentalitou, umocněnou výraznou polohou na hraně návrší nad údolím Jizery, i umělecky a architektonicky pokročilým řešením závěru s hvězdovou klenbou a galerií soch členící svazkové přípo-

60) R. Bařková a kol., Umělecké památky Prahy. Nové Město, Vyšehrad, Vinohrady. Praha 1998, s. 147.

61) Studium srovnávacího materiálu je do značné míry omezené skutečností, že o stavební podobě významných klášterních kostelů, které byly zničeny za husitských válek, máme omezené poznatky. Nastíněné paralely a zhodnocení benátského kostela v dobovém kontextu jsou pouze orientační a měly by být podnětem k hlubšímu zpracování.

62) Fundační listina karmelitánského kláštera na Novém Městě pražském sice nese letopočet 1347, stavební vývoj kostela P. Marie Sněžné však podle posledních výzkumů byl složitější a výstavba dnešního chóru by měla být pozdější až ze závěru 14. století. P. Vlček – P. Sommer – D. Foltýn, o. c. v pozn. 1, s. 485–486.

63) K datování dražického hradu V. Razím – A. Nachtmannová, Ke stavebnímu vývoji hradu Dražice, in: Svorník 2, 2004, s. 67–78. K. Benešová dává architekturu dražického hradu na základě rozboru dochovaných architektonických článků do souvislosti s činností huť, která navazovala na huť působící v okruhu královského dvora od přelomu století a která reagovala na nové impulzy z Porýní. K. Benešová, Pražský biskup Jan IV. z Dražic, in: K. Benešová, ed., Královský snátek: Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský – 1310. Praha 2010, s. 512.

64) K. Benešová, o. c. v pozn. 63, s. 514; J. Fajt ed., Karel IV. císař z Boží milosti. Praha 2006, s. 46, 179–180; Ch. Freigang, Köln und Prag, in: Dombau und Theologie im mittelalterlichen Köln. Studien zum Kölner Dom 6, Köln 1998, s. 73–74; V. Mencl, o. c. v pozn. 55, s. 62–66; V. Mencl, Biskup Jan IV. z Dražic v dějinách české architektury, in: Umění 13, 1940–41, s. 110; J. Kuthan, o. c. v pozn. 55, s. 457.

65) K tomuto tématu M. Hörsch, o. c. v pozn. 53, s. 82.

66) H. Soukupová, o. c. v pozn. 5, s. 266.

ry, by se bezesporu řadil mezi významné stavby své doby. Výstavba klášterního kostela v Benátkách nad Jizerou spadá do období nastupujícího stavebního a uměleckého rozkvětu vlády Karla IV. Celková atmosféra doby kolem poloviny 14. století i osoba, z jejíhož podnětu byl kostel zřejmě založen, mohly být předpokladem vzniku takto koncipované stavby. Benátský kostel tak částečně doplňuje chybějící mozaiku významných klášterních kostelů, z nichž se zachoval pouze zlomek.

DIE KLOSTERKIRCHE DER KREUZHERREN MIT DEM ROTEN HERZEN IN BENÁTKY NAD JIZEROU

Das Kloster der Kreuzherren mit dem Roten Herzen in Benátky a. d. Jizera (Neu-Benatek, Bez. Mladá Boleslav [Jungbunzlau], Kr. Mittelböhmen) wurde anhand der Archivquellen vor 1349 gegründet und 1359 eingeweiht. Der Anlass zur Klostergründung möge somit noch vom Bischof Jan IV. v. Dražic herausgekommen sein, bei dem man auch den bestimmten Anteil bei der Übersiedlung des Ordensgenerals nach Prag voraussetzen kann. Die Klosterkirche wurde mit Altären mit Reliquien reich ausgestattet. Die erhaltenen Quellen informieren kaum von dem inneren Fungieren des Konvents. Das Kloster hatten die Hussiten wahrscheinlich um 1420 verwüstet und der Konvent befand sich dann im provisorischen Regime. Gegen Anfang des 16. Jahrhunderts erwarb die Herrschaft Dražice Friedrich, Burggraf v. Dohna, der an Stelle des einstigen Kreuzherrenklosters seinen neuen Sitz erbauen ließ.

Der Schlosskomplex mit der ehemaligen Klosterkirche ist am Südwestrand der Stadtanhöhe an der Linie der Kant oberhalb des südlichen Abhangs über dem Fluss Jizera (Iser), ca. 2,5 km südlich von der Burg Dražice entfernt, dem Familiensitz des Bischofs Jan IV. v. Dražic. Der heutige Bau erreicht nicht die Höhe und Monumentalität der ursprünglichen gotischen Klosterkirche, die im Mittelalter das Stadtpanorama bestimmt beherrschte.

Die den Kern der mittelalterlichen Klosterkirche enthaltende Schlosskirche Maria Geburt ist ein einschiffiger Bau mit dem Abschluss von fünf Achteckseiten ohne Absetzung mit den Strebepeilern an der Südseite und am Presbyterium. Die inneren Maße sind ungefähr 9,2x23 m. Der Innenraum ist mit dem niedrig ansetzenden renaissancezeitlichen Gewölbe mit drei Jochen und fünfteiligem Abschluss. Die ursprünglichen gotischen Bauteile sind an Ort und Stelle im Kirchenabschluss erhalten. In den Abschlussecken sind die Bündeldienste aus drei Birnstäben erhalten geblieben. Sie wachsen aus der schrägen Fläche der abgestuften polygonalen Sockel empor. In der Höhe 4,5 m über dem Fußboden sind sie mit niedrigen, je mit einer subtilen Halbkreis-Deckplatte abgeschlossenen, mit Rankenmotiven, Weinlaub und Trauben dekorierten Kapitellen abgeschlossen. Das Norddiennkapitell trägt den Wappen der Herren von Dražic. An der Südseite erhielt sich eine gotische zweiteilige Sitznische in der rechteckigen Umrahmung mit Maßwerk vom Dreipass im Rundbogen, links davon eine kleine Sandsteinnische mit Dreipass und an der Nordwand ein Sakramentsschrein mit Wappen der Herren von Dražic im Tympanon. Im Teil des heutigen Kirchenschiffs erhielten sich an den Längsseiten keine sichtbaren gotischen Details. Nach einer Sondierung im Zusammenhang mit der Entfernung der beschädigten Putzpartien legte man im westlichen Joch an der Nordwand ein gotisches rechteckiges Portal frei und links von ihm ein eingemauertes Bauglied, wahrscheinlich den Rippengewölbeunterteil mit Ausläufen von drei Birnstabrippen und den Schildrippen.

Für die Rekonstruktion der ursprünglichen Höhe des Presbyteriums sind die Eckdienste von wesentlicher Bedeutung. Mit Rücksicht zur Breite über 9 m und dem Aufstellen der Kapitelle in der Höhe nur 4,7 m über dem Fußboden darf man die Kapitelle als Konsolen für die Bildwerke deuten. Dabei möge die Presbyteriumshöhe bis 18 m erreichen, also die doppelte Chorbreite, und es hätte wohl dem gewöhnlichen Verhältnis 1:2 Breite/Höhe bei den hochgotischen Presbyterien oder Chören entsprechen. Der hohe, durch Licht akzentuierte Chor hätte auch den Forderungen und der Sendung der Kreuzherren entsprochen.

Die architektonische Lösung des gotischen Chorabschlusses ist an-

*Príspevek vznikl v rámci plnení výzkumného cíle NPÚ: **Výzkum nemovitých památek v ČR. Aktuální metodické otázky průzkumu a dokumentace, ohrožené druhy památek a jejich vybrané exempláře**, financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace.*

hand der erhaltenen architektonischen Gliedern und Fundsituationen gut rekonstruierbar. Den Chorabschluss gliederten Bündeldienste aus drei Birnstäben, die über dem Fensterbankgesims Nischen für die bildhauerische Ausstattung unterbrachen. Die Gestalt und Programm der Bildwerke entweicht unserer Kenntnis. Eine Frage besteht in der Bedeutung des Wappens der Herren von Dražic an der nördlichen Dienstkonsole im Presbyterium; interessant ist auch die Tatsache, dass der Wappen ins Presbyterium und nicht zum Chor gewendet ist, so dass er vom Chor kaum sichtbar war. In der Höhe von 4,2 m gliederte die Wand das Fensterbankgesims, dessen Ausläufe sich unter den Dienstkonsolen befinden. Den Chorabschluss beleuchteten hohe Fenster mit den tief gekehlten Gewänden und den Fensterbänken in der Höhe 4,2 m über dem Fußboden. Die Rekonstruktion der ursprünglichen Gestalt weiterer Chorteile ist im Gegensatz zum Abschluss unklar und viele Fragen bleiben weiterhin offen. Das westliche Joch an der Nordwand mit einem rechteckigen Portal und das Mauerwerk mit erhaltenen spätgotischen Putzschichten oberhalb der Rückseite des renaissancezeitlichen Gewölbes stammen wohl erst aus dem spätgotischen Umbau und so findet man keine Belege der Fenster und Gliederung der Längsseiten des ursprünglichen gotischen Baus. Das Presbyterium wurde wohl der Schrägstellung der Stäbe im Bündeldienst gemäß mit einem Sternengewölbe gewölbt. Bei der Deutung des Gewölbemusters kommen die Autorinnen davon hinaus, dass jedem einen Dienststab eine Rippe entsprach. Die Stäbe im Bündel sind um ca 28° gedreht, wobei der Mittlere stärker ist als die an den Seiten.

Die hypothetische Rekonstruktion des gotischen Chors aus der Zeit um die Mitte des 14. Jahrhunderts ist aus mehreren Hinsichten interessant. Er hätte zu den prunkvollen Bauten im zeitgenössischen Kontext bereits durch das nichterhaltene Sternengewölbe und die verschwundene Skulpturengalerie im Presbyterium angehört. Anhand der durchgeführten Archivforschung lässt es sich vermuten, der Anlass zur Klostergründung möge noch vom Bischof Jan IV. von Dražic herausgekommen sein. Diese Tatsache hätte gut dem vermuteten Aufwand des Baues entsprochen, dass jedem einen Dienststab eine Rippe entsprach. Mittels des Gültigmachens des skulpturalen Dekors in den Innenräumen der Ordenskirchen kam die zeitgenössische Tendenz des Durchdringens der höfischen Ansprüche mit den Forderungen der Orden zum Ausdruck. Die neuen Ermittlungen zeigen zur größeren und bislang nicht genug gewerteten Bedeutung des Baues. Die Kirche würde sich also den bedeutenden Bauten der kommenden künstlerischen und baulichen Blüte der Regierung Karls IV. zuordnen.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Benátky an der Jizera (Bez. Mladá Boleslav [Jungbunzlau], Kr. Mittelböhmen). Die Karte der 1. Militärmappierung 1768 nimmt deutlich die Situation eines länglichen Spornes über dem Fluss Jizera (Iser) auf, die sich von der Burg Dražice bis zur Stadt Nové Benátky (Neu-Benatek) ausdehnt, die an diese Stelle gegen 1343 aus der Tallage am Fluss übertragen wurde (Zentralarchiv für die Geodäsie und Kataster des Landvermessungsamtes, Prag).

Abb. 2: Benátky a. d. Jizera, Karte des Stablen Katasters, 1842, die Stadt mit dem südwestlich vom Marktplatz situierten Schlosskomplex mit der Kirche Maria Geburt. Die Kirche verbindet ein Arkadengang an Stelle des vorausgesetzten verschwundenen Klosterkirchenschiffs mit dem Ostflügel des Schlosses. Vor der Kirchensüdfassade fällt das Gelände zum Fluss Ji-

zera ab, an der Nord- und Westseite ist an das Schlossgebäude der Park mit dem wirtschaftlichen Teil angeschlossen und das Gelände fällt schroff zum Zufluss der Jizera ab (Zentralarchiv für die Geodäsie und Kataster des Landesvermessungsamtes, Prag).

Abb. 3: Blick von Staré Benátky vom Jizera-Ufer zum Schlosskomplex mit der Maria-Geburtskirche hin. Die ursprüngliche Höhe der gotischen Klosterkirche war im Gegensatz zur Höhe der heutigen Kirche mehr als doppelt und die Kirche hätte daher die heutigen Schlossgebäude überragt (alle Fotos E. Vyletová 2012).

Abb. 4: Benátky nad Jizerou, Maria-Geburtskirche, Ansicht der Kirche von Nordosten mit dem angeschlossenen Schlossgebäude an der Westseite.

Abb. 5: Benátky nad Jizerou, Maria-Geburtskirche, Kircheninneres, Blick in das Presbyterium (Zustand vor der Renovierung 2006).

Abb. 6: Benátky nad Jizerou, Maria-Geburtskirche im Schlosskomplex, a – Grundriss in der Fensterhöhe, b – Grundriss in der Höhe der Eingänge mit Auszeichnung der gotischen Bauphasen und Fundsituationen. Rot – gotisches Mauerwerk gegen 1350, violett – spätgotisches Mauerwerk, ohne Farbenbezeichnung spätere Etappen (Auswertung der Bauentwicklung mit der Aufnahme der Fundsituationen E. Vyletová 2012, mit Verwendung der Grundrissaufnahme von Dipl.-Ing. Blabol, 1976).

Abb. 7: Benátky nad Jizerou, Maria-Geburtskirche im Schlosskomplex, a/ innere Nordwand mit Fundsituationen, b/ innere Südwand mit Fundsituationen (Untersuchung und Vermessung der Fundsituationen E. Vyletová 2012 mit Verwendung der Bauaufnahme von Dipl.-Ing. Blabol, 1976).

Abb. 8: Benátky nad Jizerou, Maria-Geburtskirche im Schlosskomplex, a/ Nordfassade mit Fundsituationen,; am Westteil der Fassade Sandsteingewölbeansatz, b/ Südfassade mit Fundsituationen nach Putzentfernung an der unteren Partie: der erste Strebpfeiler von links nachträglich angemauert, unter ihm ein Torso nach dem profilierten Bauglied, im westlichen Joch untere Partie der Eingangsgewändequader, im vierten Joch unter dem Fenster eine Ziegelblende (Untersuchung und Vermessung der Fundsituationen E. Vyletová 2005 mit Verwendung der Bauaufnahme von Dipl.-Ing. Blabol, 1976).

Abb. 9: Benátky nad Jizerou, Maria-Geburtskirche, Kircheninneres, nördliche Presbyteriumswand mit Sakramentsschrein und einem Eckdienst, dessen Kapitell wohl ursprünglich eine Konsole für die Skulptur war. Der Wappen der Herren v. Dražic befindet sich nicht nur am Dienst, sondern auch im Tympanon des Sakramentsschreins (Zustand vor der Renovierung, 2006).

Abb. 10: Benátky nad Jizerou, Maria-Geburtskirche, nördliche Presbyteriumswand, Sakramentsschrein mit dem Wappen der Herren v. Dražic. Bei der Restauratoren-Untersuchung stellte man die Ergänzungen und Überdeckungen vom getünchten Stuck fest, am Wappen die Laubmodellierung aus Gips.

Abb. 11: Benátky nad Jizerou, Maria-Geburtskirche, Kapitelle, ursprünglich Dienstkonsolen für die Skulpturen: a, b – nördliche Konsole mit dem Wappen der Herren v. Dražic, c – nordöstliche Konsole, d – südöstliche Konsole, e – südliche Konsole, Zustand während der Restauratoren-Untersuchung und Entfernung der weißen Tünchen. In der unteren Schicht Reste nach dem orangefarbenen Ocker (Mischung der gelben und roten Ockern mit Schwarz-Zumischung), in der weiteren Schicht Reste nach der roten Farbigkeit (rote und gelbe Eisenoxide), die auch an den beschädigten und sekundär abgebrochenen Teilen erhalten waren. Die ursprüngliche Farbenbehandlung wurde nicht bewiesen. Kapitelle vom Restaurator-Bildhauer M. Pokorný im November 2012 restauriert, mikroskopische Analyse der abgenommenen Proben D. Pechová, 2012.

Abb. 12: Benátky nad Jizerou, Maria-Geburtskirche, Dienst: a – Detail vom Auslauf des Fensterbankgesimses unter der Dienstkonsole, b – Dienstsockel.

Abb. 13: Benátky nad Jizerou, Maria-Geburtskirche: a – Presbyteriums-südseite mit einer freigelegten Nische, wohl einer Sitznische. Von der ursprünglichen gotischen Nische erhielten sich die Gewändequader. Das Maßwerk wurde wohl bei einer späteren Umgestaltung niedriger eingefasst, es belegen die sekundär abgehauenen Teile der Gewändequader zu seinem Einfassen. Die Höhe der ursprünglichen Nische hätte dann der Höhe der erhaltenen Ausläufe des ursprünglichen Fensterbankgesimses geglichen. Das Übertragen vom Maßwerk möge am ehesten im Zusammenhang mit der Erweiterung der Presbyteriumsfenster und dem Niedrigersetzten der Fensterbänke erfolgt haben. In der weiteren Phase der Bauänderungen legte man den Ziegelgurt ein und haute die Gewändeprofilierung darunter ab. Bei der letzten Änderung verblende man die Nische mit einer 15 cm starken Ziegelblende. Während der gegenwärtigen Innenraumrenovierung wurde die Ziegelblende entfernt. Das Foto nimmt den Zustand während der Arbeiten auf; b – Die 60 cm breite Ziegelblende rechts vom Nischengewände an Stelle des vorausgesetzten Dienstes, der wohl im Zusammenhang mit dem Einbau des renaissancezeitlichen Gewölbes abgehauen wurde.

Abb. 14: Benátky nad Jizerou, Maria-Geburtskirche: a – Maßwerk der Sitznische, b – Detail vom linken Teil. Pfeile bezeichnen den abgehauenen Teil

vom Quader mit Mörtelreparatur. Dem Verhältnis zwischen dem Maßwerk und der Profilierung des linken Gewändes gemäß, die sich nur beim zweiten Quader von oben in einem kleinen Abschnitt über dem Ziegelgurtbogen erhielt, lässt es sich vermuten, dass der linke und mittlere Maßwerkteil von der ursprünglichen Nische stammen, c – Detail der rechten Maßwerkseite. Der Eckteil entspricht nicht dem mittleren und linken Teil. Die Pfeile zeigen zur Mörtelplombe im Gewändequader.

Abb. 15: Benátky nad Jizerou, Maria-Geburtskirche: a – Nische, wohl eine Sitznische in der Presbyteriumssüdwand, b – Maßwerk, Profilierung der linken Ecke, c – Gewändeprofilierung, erhalten beim zweiten Quader von oben über dem Ziegelgurtbogen des linken Gewändes (Bauaufnahme und Zeichnung E. Vyletová 2012).

Abb. 16: Benátky nad Jizerou, Maria-Geburtskirche, Presbyteriumssüdostwand, Sandsteinnische.

Abb. 17: Benátky nad Jizerou, Maria-Geburtskirche, Dienst: a – Konsole für die Skulptur, b – Sockel, c – Profilierung (Bauaufnahme und Zeichnung E. Vyletová 2012).

Abb. 18: Benátky nad Jizerou, Maria-Geburtskirche, a – Nordwand, westliches Joch mit dem eingemauerten Portal, b – Detail der Profilierung in der Sonde der oberen Portalecke, c – Detail der Portalsockelsonde, d – Steinmetzzeichen am Sturz.

Abb. 19: Benátky nad Jizerou, Maria-Geburtskirche, eingemauerte Nische und ein Sandstein-Bauglied im linken Westjochteil an der Nordwand.

Abb. 20: Benátky nad Jizerou, Maria-Geburtskirche, Sandstein-Bauglied mit drei Birnstäben (der untere unter dem Putz) und geritzten Konstruktionslinien in der Richtung der Quer- und Längsachse, mit dem zentralen Birnstabprofil und zwei Achsen symmetrisch je zu 28° an beiden Seiten.

Abb. 21: Benátky nad Jizerou, Maria-Geburtskirche, a) Südwand, westliches Joch mit dem vermauerten Eingang im rechten Drittel und einem Pfostenteil in der Ecke, b) Pfostendetail.

Abb. 22: Benátky nad Jizerou, Maria-Geburtskirche, Nordwand, westliches Joch, Portal (Bauaufnahme und Zeichnung E. Vyletová 2012).

Abb. 23: Benátky nad Jizerou, Maria-Geburtskirche, Sandsteinglied mit drei Binstäben (der untere mit Putz überdeckt), und geritzten Konstruktionslinien (Vermessung und Zeichnung E. Vyletová 2012).

Abb. 24: Benátky nad Jizerou, Maria-Geburtskirche, Westjoch im Innenraum, Profilierung der vermauerten Portale: a – Südwand, Profilierung des mittels Sonde freigelegten Pfostens in der Westecke, b – Nordwand, Profilierung des rechteckigen Portals im Westjoch (Vermessung und Zeichnung E. Vyletová 2012).

Abb. 25: Benátky nad Jizerou, Maria-Geburtskirche, Dachraum, Nordwand mit dem spätgotisch bemalten Verputz oberhalb des Renaissancegewölberückens.

Abb. 26: Benátky nad Jizerou, Maria-Geburtskirche, ursprünglicher Strebpfeiler, Detail vom Quadermauerwerk (Zustand während der Renovierungsarbeiten 2005).

Abb. 27: Benátky nad Jizerou, Maria-Geburtskirche, Presbyteriumsfenster mit tief ausgekehltm Gewände, aus den sekundär verwendeten Teile ursprünglicher Fenster zusammengesetzt.

Abb. 28: Benátky nad Jizerou, Maria-Geburtskirche: a – Südfassade, Westjoch mit Fragment eines profilierten Bauglieds unter dem späteren Pfeilerzubau. Links das Gewände vom ursprünglichen Eingang; b – Detail von dem das Gewände umlaufenden Sandsteingesims (Zustand nach der Putzentfernung 2005).

Abb. 29: Benátky nad Jizerou, Maria-Geburtskirche, Südfassade, Westjoch mit Befund nach der Putzentfernung (Vermessung und Zeichnung E. Vyletová 2005).

Abb. 30: Benátky nad Jizerou, Maria-Geburtskirche, die sekundär im Sakristeimaerwerk eingemauerten Architekturglieder (Vermessung und Zeichnung E. Vyletová 2005).

Abb. 31: Prag 1-Neustadt, Klosterkirche Maria Schnee. Blick ins Presbyterium, das mit den mit Nischen für Skulpturen unterbrochenen Birnstabdiensten der Lösung des Presbyteriums der Kirche in Benátky ähnelt.

Abb. 32: Beispiele der Sterngewölbe mit Dreirippenausläufen in Presbyteriumssecken: a – Toulouse, Dominikanerkirche des hl. Jakob (in: A. Erland – Brandenburg: Triump der Gotik, 1260–1380, 1988); b – Toledo, Kathedrale S. Maria (in: W. Sauerländer: Das Jahrhundert der großen Kathedralen 1140–1260, 1990).

Abb. 33: Benátky nad Jizerou, Maria-Geburtskirche. Hypothetische Rekonstruktion des ursprünglichen Sterngewölbes im Chorabschluss der gotischen Klosterkirche der Kreuzherren mit dem Roten Herzen aus der Mitte des 14. Jahrhunderts (Zeichnung E. Vyletová 2012).

Abb. 34: Benátky nad Jizerou, Maria-Geburtskirche. Hypothetische Rekonstruktion der ursprünglichen Gestalt des Chorabschlusses der Klosterkirche der Kreuzherren mit dem Roten Herzen aus der Mitte des 14. Jahrhunderts. Das Vorhanden der Kapitelle unter den Gewölbeausläufen ist nicht belegt (Zeichnung E. Vyletová 2012).

(Übersetzung J. Noll)